

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

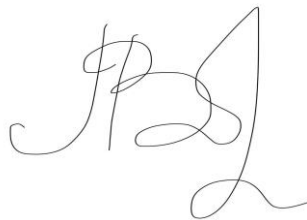
УДК 374:37.014:37.012]”199/200”(043.5)

ВОРОНА Лариса Іванівна

**НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОБЛАСНИХ
ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

011 – освітні, педагогічні науки

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Лубни – 2024

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.
Роботу виконано в Державному закладі «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України
КУРИЛО Віталій Семенович,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава), перший проректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ПУСТОВІТ Григорій Петрович,
Рівненський державний гуманітарний університет, професор кафедри теорії і методики виховання;

доктор педагогічних наук, професор
СУЩЕНКО Тетяна Іванівна,
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), професор кафедри освіти та управління навчальним закладом;

доктор педагогічних наук, професор
ВАХОВСЬКИЙ Леонід Цезаревич,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», (м. Полтава), завідувач кафедри соціальної роботи.

Захист відбудеться 26 листопада 2024 року о 12 год. 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.03 ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: вул. Віктора Новікова, 2, конференц-зала, 2-й поверх, м. Лубни, Полтавська обл., 37500.

Із дисертацією та рефератом можна ознайомитися на сайті https://luguniv.edu.ua/?page_id=8168 та в бібліотеці Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: вул. Івана Банка, 3, м. Полтава.

Реферат розіслано 25 жовтня 2024 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Наталія МОРДОВЦЕВА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Геополітичні умови становлення України, потреби розвитку громадянського суспільства вимагають реформ у системі національної освіти й модернізації державної освітньої політики. Реформа зумовлює впровадження в освітню діяльність країни концептуальних засад Нової української школи (НУШ), зорієнтованої на створення базових умов, необхідних для розвитку особистості. Одночасно в суспільстві підвищується попит на додаткові освітні послуги, які більшою мірою відображають унікальність окремої людини і дають змогу зацентруватись на ті вектори її розвитку, які виходять за межі можливостей загальноосвітньої школи.

Такі послуги надають заклади системи позашкільної освіти (ПО). Якраз вони й забезпечують реалізацію потреб, запитів та інтересів вихованців у самореалізації, соціалізації, включення до суспільних відносин, здійснюють професійне самовизначення, розвиток творчих здібностей у сфері культури, мистецтва, техніки, туризму та краєзнавства, екології, спорту, наукових знань тощо, завдяки створенню унікального креативного освітнього й розвивального середовища, відкритого до кожної дитини. ПО стала тією інституцією національної освіти, що сприяє виявленню та розвитку особливих здібностей учнів, їхньому інтелектуальному зростанню та поглибленому опануванню предметних напрямів шкільної програми. Діяльність ПО регламентується рядом нормативно-правових актів – Закони України «Про освіту» (1991 р., 2017 р.) «Про позашкільну освіту» (2000 р.), Укази Президента «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (2015 р., 2019 р.), Концепція позашкільної освіти (1996 р., 2005 р., 2023 р.) та ін., якими засвідчено увагу держави до позашкілля, напрямів її вдосконалення та делеговано місцевим органам влади низку відповідних обов'язків і функцій.

Пріоритетним напрямом реалізації регіональної освітньої політики в позашкіллі є створення сучасної, дієвої моделі освітнього середовища системи закладів позашкільної освіти (ЗПО) доступних кожній дитині, де вона зможе реалізуватися, навчитися застосовувати знання на практиці, опанувати вміння та навички творчої діяльності, набути ключових життєвих компетентностей для успішної самореалізації у навчанні та праці. Тому науково-методологічні та теоретико-методичні засади діяльності обласних ЗПО, їхні особливості, виявлені дослідженням, є важливими для сучасної педагогічної науки і мають прикладне значення для розвитку сучасної національної системи освіти України.

Упродовж першого десятиліття незалежності України ПО була в кризовому стані. Відбувалося скорочення контингенту учнів та вихованців центрів, станцій та клубів технічної творчості на 35,5%, юних натуралістів – на 16%, туристів-краєзнавців – на 13,7%, флотилій – на 39,3%, дитячо-юнацьких клубів фізичної підготовки – на 57,75%, центрів патріотичного виховання молоді – на 20%. Це мало подвійні негативні наслідки: зменшення можливостей кожної дитини отримати важливі для неї освітні послуги і втрату

кваліфікованих кадрів, талановитих педагогів ПО, які залишили улюблену роботу і перейшли до інших галузей. Нині інтерес держави й суспільства до системи ПО зростає, проте ця важлива освітня ланка ще не стала предметом належної уваги, як заклади загальної середньої чи вищої освіти. Частка дітей, охоплених ПО, від загальної кількості дітей шкільного віку становить 63,1%, найбільше їх у Сумській області (91,3 %), у лідерах Кіровоградська (79,6 %), Полтавська (74,9 %) області. Досвід цих областей заслуговує на більш детальне вивчення й узагальнення як такий, що дозволяє виокремити і впровадити сприятливі умови для розвитку ПО, тому дослідження науково-методологічних засад діяльності обласних ЗПО цих областей сприятиме подальшій реалізації положень ст. 14 Закону України «Про освіту» та інших нормативно-правових актів держави.

Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічної бази розвитку ПО в різні часи внесли дослідження науковців-педагогів Г. Ващенко, В. Курила, Є. Мединського, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського та ін., які бачили в ній вагомий ресурс для розвитку і соціального становлення дитини. Розробці питань теорії позашкільного педагогічного процесу, у т.ч. методологічних засад ПО та виховання, присвячено праці українських учених О. Безпалько, І. Бега, О. Биковської, В. Борисова, В. Вербицького, А. Капської, Б. Кобзаря, В. Кременя, В. Мадзігона, Г. Пустовіта, А. Сиротенка, О. Сухомлинської, Т. Сущенко та ін. Сфера дослідницького пошуку в галузі ПО є широкою.

Формування творчих здібностей старшокласників у процесі пошуково-дослідницької діяльності в Малій академії наук України відображено в працях В. Андрущенка, С. Довгого, Л. Ковбасенко, Н. Пронюк, Л. Тихенко, О. Лісового, Н. Сергєєвої та ін. Питання історичного розвитку ЗПО висвітлюються в науковому доробку В. Балахтар, В. Береки, С. Букреєвої, О. Глух, Л. Костенко, А. Шепілової, Т. Цвірової та ін. Становлення ПО еколого-натуралістичного спрямування досліджували В. Берека, В. Вербицький, Г. Пустовіт, І. Рябченко, Т. Сущенко, Н. Харінко та ін. Концепт краєзнавчої освіти та виховання в позашкільних навчальних закладах розглянуто в працях С. Багач, В. Лунячека, Т. Міщенко, В. Матіяш, В. Обозного, С. Піскун, І. Шумілова та ін. Проблематика художньо-естетичного виховання в ЗПО досліджувалася в роботах І. Зязюна, Н. Калашник, О. Комаровської, М. Лещенко, Л. Масол, Н. Миропольської, І. Паласевич, Л. Серих, А. Титаренко, Г. Шевченко та ін.

Питання розвитку технічної творчості учнів представлено в роботах В. Амелькіна, Л. Бивалькевич, О. Білошинського, І. Волощука, В. Зайончика, Г. Левченка, В. Сидоренко, А. Тарари, В. Шмельова, О. Щирбула та ін.

Досвід зарубіжних країн з формування національної самосвідомості, національно-патріотичного виховання (НПВ) підлітків в умовах позашкільного навчального закладу розглядали Є. Барилко, Г. Васянович, Т. Гавлітіна, М. Єщенко, М. Качур, А. Корнієнко, В. Курило, Т. Ліхневська, В. Лопатинська, М. Неруш, І. Фрига, М. Чепіль та ін. Однак аналіз наукової літератури та дослідження нормативно-правового супроводу діяльності ЗПО

з'ясували, що саме науково-методологічні засади діяльності обласних ЗПО в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. не були раніше предметом наукового дослідження.

Доцільність даної наукової розвідки зумовлена потребою розв'язання *суперечностей* між:

- зростаючим соціальним попитом суспільства на освітні послуги ПО для розвитку особистості й неналежною кількістю закладів позашкілля, здорожчанням їх послуг через дефіцит фінансування з місцевих бюджетів;

- потребами використання наукових засад та досвіду організації роботи обласних закладів ПО України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. та недостатньою кількістю фундаментальних науково-педагогічних досліджень, які б репрезентували сутність й особливості позашкілля у цей хронологічний період;

- наявністю позитивного зарубіжного та вітчизняного досвіду функціонування ПО в Україні та відсутністю належних умов і рекомендацій щодо актуалізації цього досвіду в сучасних закладах ПО;

- знанною потребою країни в посиленні національно-патріотичного виховання та відсутністю програм залучення до цього процесу учасників бойових дій (УБД) з педагогічним досвідом для роботи в закладах позашкілля;

- розширенням запитів на різні форми ПО та відсутністю належної фахової педагогічної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів для ПО, спеціальної наукової, навчально-методичної, науково-популярної літератури для їх роботи попри активну діяльність педагогічних закладів вищої освіти;

- законодавчо визначеною державною політикою розвитку ПО в країні та особливостями її реалізації в кожній з областей в залежності від соціально-політичного, економічного розвитку, ментальних та демографічних особливостей населення кожної територіальної громади (ТГ);

- все більш значним впливом громадянського суспільства на ПО як основний інститут здобуття молоддю якісної освіти й виховання і профільної освітньої підготовки та застарілими навчальними програмами ЗПО, недостатнім кадровим потенціалом, відсутністю належного фінансування з боку держави та органів місцевого самоврядування.

Зазначимо, що домінуючою базою роботи позашкілля країни є комунальні заклади об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Їхня активна діяльність нині зумовлює необхідність розвитку змісту ПО в залежності від соціально-економічних умов кожного регіону України, визначення основних напрямів та специфіки реалізації державної та регіональної політики у цій сфері. На сучасному етапі розвитку позашкілля важливо дослідити діяльність ЗПО країни наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст., бо досвід функціонування освітньої системи позашкілля в цей період є потенційним джерелом для вирішення проблем та пошуку нових парадигм організації позашкілля в сучасних умовах. Потреба у теоретико-методологічному обґрунтуванні засад діяльності обласних позашкільних закладів освіти (зокрема, на прикладі Полтавської, Сумської, Кіровоградської, інших областей України) й встановлення

можливості використання прогресивних ідей зарубіжного та вітчизняного досвіду в сучасних умовах функціонування ПО країни зумовила вибір теми дисертаційної роботи **«Науково-методологічні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» «Освітні технології навчально-виховного процесу у сучасних закладах освіти» (реєстраційний № 0110U000751), кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Саморегуляція успішної навчально-виховної діяльності студентської та учнівської молоді» (реєстраційний № 0118U004309). Тему дисертації затверджено вченою радою ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 11 від 26 червня 2020 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (витяг із рішення №5 від 30 листопада 2020 р.).

Об'єкт дослідження – діяльність закладів позашкільної освіти на обласному рівні.

Предмет дослідження – теоретико-методичні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. (на прикладі Полтавської, Сумської та Кіровоградської областей).

Мета дослідження – визначити науково-методологічні і теоретико-методичні засади, особливості науково-методичного забезпечення діяльності ЗПО Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей в період кінця ХХ – початку ХХІ ст. та встановити можливості використання прогресивних ідей зарубіжного досвіду в сучасних умовах функціонування ПО у всіх регіонах України.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу історико-педагогічних джерел визначити етапи та схарактеризувати науковий дискурс становлення й розвитку позашкільля в національній освітній системі незалежної України (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.).
2. Охарактеризувати нормативно-правові передумови функціонування ПО в Україні означеного періоду.
3. Виявити особливості діяльності державних закладів ПО як наукових, виховних, освітніх осередків розвитку позашкільля в Україні за добу незалежності.
4. Розкрити напрями, зміст та форми функціонування закладів ПО Полтавщини, Сумщини та Кіровоградщини в кінці ХХ – початку ХХІ ст.
5. Узагальнити наукові та організаційні підходи до формування сучасної державної політики щодо проблематики розвитку ПО в Україні.
6. Розробити кластерну модель модернізації системи ПО відповідно до сучасних вимог щодо організаційної діяльності ЗПО в умовах розвитку ТГ.
7. Обґрунтувати сучасні тенденції формування НПВ в закладах ПО за добу державної незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

8. Актуалізувати перспективні напрями імплементації зарубіжного досвіду в практику роботи вітчизняних закладів позашкільної системи національної освіти України з метою модернізації освітньої політики держави.

Хронологічні межі дослідження. *Нижня хронологічна межа* (23 травня 1991 року) – прийняття Закону «Про освіту», в якому освіту проголошено як пріоритетну галузь соціально-економічного, духовного й культурного розвитку українського суспільства. Документ чітко визначив мету, принципи та завдання освіти: забезпечення всебічного розвитку особистості, яка є найвищою цінністю суспільства. З початком демократичних змін в країні Закон окреслив головне завдання – виховувати громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, розвинених інтелектуально, культурно, духовно. У ст. 38 Закону України «Про освіту» було визначено сучасне бачення поняття ПО та акцентовано увагу на тому, що вона є невід’ємною частиною структури освіти і направлена на розвиток здібностей, талантів, обдарувань дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх освітніх потреб та інтересів, духовних запитів, самореалізації у професійному визначенні. Таке бачення сутності ПО надає її закладам особливого значення, дає їм змогу стати своєрідними осередками мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації та професійного самовизначення.

Верхня хронологічна межа (2022 р.) зумовлена новою редакцією Закону України «Про освіту» (2017 р.), де чітко визначено, що невід’ємним складником системи освіти є позашкільна освіта (ст. 10). За цих умов ст. 14. Закон України «Про освіту» визначає метою позашкільної освіти розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, умінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності. У Законі зазначено, що органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності ПО у напрямі формування, утримання та розвитку мережі ЗПО відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення. Цим пояснюється прагнення провести аналіз основних позитивних та негативних процесів, які відбуваються в системі ПО країни у період децентралізації та в результаті діяльності органів місцевого самоврядування – засновників комунальних закладів ПО – ОТГ.

Концептуальні засади дослідження. Основу наукової праці складають ґрунтовні положення про позашкільну освіту як невід’ємну складову національної освітньої системи країни, яка формується під впливом соціальних, економічних, суспільних чинників не лише всієї країни, а й кожного з регіонів, де в результаті реформи децентралізації посилився вплив органів місцевого самоврядування на управління закладами позашкільної освіти.

Позашкільну освіту розглядаємо як інструмент виховного впливу держави відповідно до інтересів та запитів дитини, забезпечує її освіту у вільний від навчання час в освітньому закладі будь-якого типу, створює умови для розвитку здібностей і творчих можливостей особистості, соціального,

професійного самовизначення та самореалізації. Переваги ПО представлені у системі взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем та між собою і мають певну мету. Досягнення зазначеної мети стане можливим, якщо розглядати ПО як педагогічне явище, що має низку властивих саме їй переваг.

Провідною ідеєю дослідження є твердження, що кожен етап розвитку ПО як в Україні в цілому, так і в її регіонах, позначався особливими ідеями, принципами, вимогами, що зумовлювали формулювання мети й завдань ПО, визначали напрями діяльності та впливали на особливості функціонування ЗПО. Політика місцевої влади вагомо впливає на структуру, зміст, напрями, форми й методи, особливості розвитку позашкільля кожного з регіонів, а особливо на інституції підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, науково-методичне забезпечення ПО, що перебуває в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування.

У межах хронології дослідження *процес еволюції позашкільної освіти в Україні* розглядається як неперервний динамічний процес кількісних і якісних перетворень у розрізі соціально-політичних, економічних і загалом суспільних посттоталітарних трансформацій. ПО функціонує й розвивається, модифікуючи свою сутність, мету, динамічно змінюючи зміст та інфраструктуру в системі національної освіти.

Використовуючи хронологічний підхід, виокремлено *періоди інституційної еволюції системи позашкільної освіти в Україні*: I період – передумови виникнення (X – XV ст.); II період – зародження позашкільної освіти (XVI – XVIII ст.); III період – інституційне становлення (XIX – початок XX ст.); IV період – розвиток системи ПО як невід'ємної ланки освітньої системи України (кінець XX – початок XXI ст.). У досліджуваному періоді (кінець XX – початок XXI ст.) виокремлено такі етапи: 1991 – 2000 рр. – трансформаційний, пострадянський; 2000 – 2014 рр. – становлення та модернізації ПО в незалежній Україні; від 2014 р. до сьогодні – новітній, пов'язаний із процесами децентралізації влади в регіонах. У кожному із вищезазначених етапів виокремлено специфічні сутнісні відмінності змісту та напрямів ПО, які зумовлені суспільно-політичними, соціально-економічними, соціально-культурними реаліями розвитку української держави на той час.

Методологічну основу дисертації становлять такі підходи:

1) загальнонаукові:

– *системний підхід* дав можливість провести системне дослідження генези ПО країни кінця XX – початку XXI ст. як складника системи національної освіти, що розвивається у відповідності до суспільних змін та відповідає потребам дітей, батьків, суспільства, постійно вступає в складні взаємодії відносно «родина – заклад освіти – суспільство». Відповідно до цього підходу, ПО розглядається як цілісна система із взаємопов'язаними компонентами: функційними (пізнання, дозвілля, творчість), змістовими (суспільство, культура, природа, спорт, техніка), методичними (мета, методи, форми, зміст), організаційними (організаційно-управлінські, нормативно-

правові, фінансові та матеріально-технічні, кадрові), процесуальними (виховання, навчання, соціалізація, розвиток), діяльними (туристсько-краєзнавча, гуманітарна, науково-технічна, художньо-естетична, еколого-натуралістична, спортивно-оздоровча та інші сфери), інституціональними (позашкільні заклади, суспільні організації, сім'я);

– *хронологічний підхід* дозволив простежити зміни досліджуваного явища та запропонувати три історичні періоди розвитку ПО та виділити етапи розвитку позашкільля в досліджуваній період (кінець ХХ – початок ХХІ ст.);

– *аксіологічний підхід* дав змогу виділити особливе значення та цінності позашкільля як освітнього простору для всебічного розвитку особистості у вільний від навчання час;

– *культурологічний підхід* сприяв розгляду розвитку позашкільньої освіти у певному соціокультурному середовищі у визначених хронологічних рамках;

– *антропологічний підхід* забезпечив розгляд позашкільньої освіти як антропологічного процесу, що відповідає природі людини та її потребам, ураховуючи її особистісні якості, сформовані родиною, школою, суспільством;

– *цілісний підхід* дав можливість розглянути освітній процес в позашкільлі як цілісний феномен та встановити взаємозв'язки всіх компонентів;

2) конкретно-наукові підходи:

– *порівняльний підхід* уможливив визначення науково-методологічних основ функціонування ЗПО на прикладі Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей та виокремлення їх спільних і відмінних рис;

– *компаративістський підхід* дав можливість виявити особливості навчання, виховання дітей у вільний від навчання час у різних країнах, що дало змогу порівняти освітні системи позашкільля кінця ХХ – поч. ХХІ ст.;

– *соціокультурний підхід* дав змогу встановити специфіку мети й засобів виховання як культуротворчих складників загального соціокультурного процесу, виявити проблеми виховання, а соціокультурне середовище ЗПО розглядати як те, що створює комфортні умови для розвитку особистості.

Зазначені підходи дали можливість сформулювати ґрунтовні висновки та повною мірою розкрити всі аспекти досліджуваної проблеми.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці, що розкривають: методологічні засади історико-педагогічного дослідження (Л. Березівська, Л. Ваховський, Н. Гупан, С. Золотухіна, В. Курило, О. Сухомлинська, А. Ткаченко); методологію ПО та позашкільньої роботи (І. Бех, О. Биковська, В. Борисов, В. Вербицький, А. Капська, Б. Кобзарь, В. Мадзігон, Г. Пустовіт, Ю. Руденко, А. Сиротенко, Т. Сущенко); теоретичні та практичні основи ПО (Г. Пустовіт, О. Биковська, Я. Кепша, Н. Савченко, М. Кабанець); історію розвитку ЗПО в Україні (В. Берека, С. Букреєва, О. Глух, Л. Костенко, А. Сиротенко, А. Шепілова, Т. Цвірова); теоретико-методичні засади ПО еколого-натуралістичного спрямування (В. Берека, В. Кремень, Г. Пустовіт, І. Рябченко, Т. Сущенко, Н. Харінко), краєзнавчої освіти та виховання в позашкільних закладах (В. Обозний), художньо-естетичного виховання в ЗПО (О. Комаровська, Л. Масол, Н. Миропольська),

організації технічної творчості учнів (Г. Левченко, І. Волощук, О. Білошинський), пошуково-дослідницької діяльності в Малій академії наук України (Л. Ковбасенко, О. Лісовий, Л. Тихенко), національно-патріотичного виховання у ЗПО (Т. Гавлітіна, А. Корнієнко, В. Лопатинська); нормативно-правові акти держави та органів місцевого самоврядування стосовно освіти; програми соціально-економічного розвитку, освітні та інші галузеві програми розвитку областей, освітні програми територіальних громад, статuti ЗПО та ТГ; матеріали фонду Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Київ (фонд №166 опис №№ 18, 30, 69, 104, 143, 183, 231, 288 – звіти ПЗ).

Для розв'язання дослідницьких завдань застосовано комплекс **методів дослідження** – *теоретичні*: аналіз і синтез вітчизняної та зарубіжної філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури з теми дослідження для виявлення стану розробки досліджуваної проблематики в історико-педагогічній науці; аналіз і синтез, узагальнення, систематизація – для обґрунтування понятійно-категорійного апарату дослідження; періодизації – для виокремлення хронології періодів розвитку ПО; історико-порівняльний – для виявлення тенденцій розвитку ПО та порівняння її особливостей у межах виділених періодів; прогностичний – для узагальнення характеристик системного розвитку ПО та окреслення перспективних напрямів її розвитку; *емпіричні*: бесіда, експертна оцінка, спостереження, рейтинг, що дозволили розширити межі збору даних та інформації, сприяли вивченню, аналізу й узагальненню практичної діяльності ЗПО, кращого досвіду роботи із вихованцями, визначенню актуальних освітніх проблем ПО.

Джерельну базу дослідження складають:

1. Законодавчі та нормативні документи стосовно освіти. У ході роботи було проаналізовано нормативно-правові документи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): міжнародні правові акти, резолюції, конвенції (Конвенція ООН про права дитини (1995 рік), Загальна декларація прав людини (1948 рік), Європейська соціальна хартія (1996 рік); правові документи, що визначають державну політику в галузі ПО: Закони України («Про освіту» (1991 р., 1996 р., 2017 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.) та ін.), Укази Президента («Національна доктрина розвитку освіти» (2002 р.), «Про гранти президента України для обдарованої молоді» (2000 р.) та ін.), Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» (2001), «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року» та ін.).

2. Документи МОН України. Проаналізовано законодавчі документи щодо розвитку ПО в досліджуваній період: накази, листи, положення, рекомендації («Типове положення про атестацію педагогічних працівників України» (1993 р.), «Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станцію юних

натуралістів» (2002 р.), «Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб науково-технічної творчості учнівської молоді, станцію юних техніків» (2002 р.), «Про затвердження Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах» (2004 р.), «Про затвердження Положення про Малу академію наук учнівської молоді» (2006 р.) та ін.

3. Накази та листи Департаментів освіти і науки. У роботі використано матеріали Департаментів освіти Полтавської, Сумської, Кіровоградської та інших обласних державних адміністрацій.

4. Державні програми та програми розвитку закладів позашкільної освіти. У роботі проаналізовано програми, які спрямовані на розвиток позашкільля та покращення роботи з обдарованими учнями («Програма роботи з обдарованою молоддю на 2001 – 2005 роки» (2001 р.), «Державна цільова програма розвитку позашкільних навчальних закладів (2002 – 2008 рр.)» (2002 р.), «Національна програма виховання дітей та учнівської молоді» (2004 р.) та ін.).

5. Архівні матеріали. У дослідженні використано матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, місто Київ (Фонд № 166, опис № 18 справ постійного зберігання. Зведені звіти позашкільних навчальних закладів форма № 1 – ПЗ. Справа № 30 – 1992 р, №69 – 1993 р., № 104 – 1994 р., №143 – 1995 р., № 183 – 1997 р., № 231, № 282 – 1998 р., № 325 – 1999 р.

6. Матеріали періодичних видань. У дослідженні використані матеріали педагогічних журналів «Позашкільля» (2014), «Рідна школа» (2009 р., 2010 р., 2014 р., 2016 р.), «Методист» (2014 р.), «Директор школи» (2006 р., 2012 р., 2018 р.), «Позакласний час» (2007 р.), «Світ виховання» (2005 р.). «Позашкільня освіта і виховання» (2008 – 2010 рр.).

7. Інтернет-матеріали. Відповідно до завдань дослідження опрацьовані сайти позашкільля та органів місцевої влади регіонів з метою визначення специфіки навчально-методичного, кадрового забезпечення діяльності ЗПО.

8. Статистичні матеріали, що відображають основні показники діяльності освітніх систем на регіональному та національному рівнях; матеріали наукових конференцій з проблем функціонування ПО, що проводяться вітчизняними і зарубіжними національними та міжнародними науковими організаціями; аналітичні матеріали обласних ЗПО; статuti обласних ЗПО.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– виокремлено етапи інституційної еволюції системи позашкільної освіти в досліджуваному періоді (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): 1991 – 2000 рр. – трансформаційний, пострадянський; 2000 – 2014 рр. – становлення та модернізація позашкільної освіти в незалежній Україні; 2014 рік до сьогодні – новітній, пов'язаний із процесами децентралізації влади в регіонах;

– виявлено особливості функціонування та стан діяльності закладів позашкільної освіти Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей як наукових, виховних, освітніх осередків розвитку позашкільля в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.);

– виділено й схарактеризовано організаційні підходи до формування сучасної державної політики позашкілля в регіонах України (державно-домінуючий, публічно-рівноцінний, муніципально-домінуючий, освітньо-інституційний);

– розроблено кластерну модель модернізації системи позашкілля у відповідності до сучасних вимог щодо організаційної діяльності закладів позашкільної освіти в умовах розвитку територіальних громад;

– визначено сучасні тенденції та перспективи використання здобутків та кращого досвіду національно-патріотичного виховання позашкільної освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у сучасних умовах.

Подальшого розвитку набули наукові уявлення щодо сутності понять «позашкільна освіта», «заклади позашкільної освіти», «національно-патріотичне виховання»; визначення науково-методологічних основ функціонування закладів позашкільної освіти на прикладі Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей; наукові підходи до імплементації зарубіжного досвіду в практичну діяльність вітчизняних закладів позашкільної освіти.

До наукового обігу введено маловідомі педагогічному науковому загалу архівні статистичні дані, програмні матеріали діяльності органів місцевого самоврядування, матеріали щодо діяльності закладів позашкільної освіти Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей, які забезпечують усебічне дослідження теорії та практики розвитку позашкільної освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження використовувалися в роботі зі здобувачами різних рівнів освіти у ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» у викладанні ОК «Педагогіка» для ОР «бакалавр» спеціальності 014 «Середня освіта» (модулі «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності»), магістратури та аспірантури спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». Джерельна база, фактологічний матеріал, систематизовані та узагальнені положення, наукові результати дослідження можуть бути основою для подальших наукових розвідок у сфері позашкілля та методології виховного процесу, для розширення та оновлення змісту навчальних курсів з педагогіки, соціального виховання, НПВ, для підготовки навчально-методичного забезпечення та укладання навчальних підручників із цих дисциплін. Одержані емпіричні дані, наукові результати та рекомендації дисертаційної роботи, можуть бути використані в діяльності установ післядипломної педагогічної освіти, ЗПО.

Результати дослідження **впроваджено** в освітні процеси Інституту обдарованої дитини НАПН України (довідка № 02-15/34 від 08.02.2022) Національного Центру «Мала академія наук України» (протокол засідання вченої ради № 10 від 12.10.2021), ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (довідка № 1/722 від 04.10.2022), Полтавського національного університету імені В. Г. Короленка» (довідка № 1186/01.38/37 від 29.07.2022), КЗ «Кіровоградський обласний центр науково-технічної творчості учнівської

молоді» (довідка № 02-01/01/10–182 від 22.12.2020) та КЗ «Центральноукраїнський науковий ліцей-інтернат Кіровоградської обласної ради» (довідка № 06.05-01-867 від 25.12.2020), Полтавського обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради (довідка № 240 від 14.07.2021), Полтавському ОШПО ім. М. В. Остроградського (довідка № 09 від 04.02.2022), у діяльність відділу освіти Щербанівської сільської ради (довідка № 01 від 20.01.2022) та гуманітарного відділу Мачухівської сільської ради (довідка № 136 від 03.02.2022) Полтавської області.

Особистий внесок автора у роботах, опублікованих у співавторстві, полягає: [27] – в обґрунтуванні проблеми та обробки емпіричних даних щодо проведеного експерименту, [28] – обґрунтуванні мети дослідження, зборі та консолідації даних для проведення експерименту, [29] – виборі методів дослідження, визначенні актуальності та підбору умінь, якими мають володіти педагоги ЗПО в умовах дистанційного освітнього інклюзивного середовища, [36] – виборі теми наукового пошуку, обґрунтуванні завдань дослідження, укладанні таблиці «Інформаційно-цифровий інструментарій дистанційного освітнього процесу в закладах позашкільної освіти», [19] – аналізі визначення основної дефініції дослідження – ПТРС, структуруванні змісту статті та узагальненні пропозицій щодо покращення якості освіти навчальних закладів, [30] – аналізі публікацій проблематики дослідження, укладанні висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлювалися на науково-практичних конференціях, круглих столах та семінарах різного рівня: *міжнародних* – «Наукова еліта у розвитку держави» (Київ, 2013), «Інформаційні технології: теорія, інновації, практика» (Київ, 2015), «Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій» (Одеса, 2020), «Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти» (Львів, 2020), «Implementation of scientific foundations in practice» (Turin, 2021), 37th IBIMA Conference (Cordoba, 2021), «Implementation of modern science and practice» (Varna, 2021), «Society and science. Problems and prospects» (London, 2022), «Інтеграція науки та практики управління в умовах соціокультурних трансформацій» (Полтава, 2024); *усеукраїнських* – «Організаційно-управлінські та психологічні аспекти сучасного ринку праці України» (Київ, 2019), «Молодіжна політика та молодіжна робота» (Дніпро, 2017), «Теорія і практика освіти обдарованих учнів у літній період» (Київ, 2012), круглому столі «Проблематика процесу децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах» (Київ, 2020), під час науково-педагогічного стажування «Organization of educational process in the field of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries» (Wloclawek, 2020); обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка».

Кандидатська дисертація на тему «Науково-педагогічна діяльність Миколи Миколайовича Боголюбова 1909-1992 рр.» за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки захищена у 2012 р. у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені

В. Винниченка. Положення та висновки кандидатської дисертації в докторській дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 49 наукових працях, у тому числі: 1 одноосібна монографія; дві колективні монографії; 2 одноосібні методичні посібники; 21 стаття у провідних фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз; 3 статті у журналах, що індексуються у наукометричних базах Scopus та WOS; 6 публікаціях у зарубіжних періодичних виданнях; 14 тез у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (615 найменувань, з них 22 – іноземними мовами) 6 додатків на 44 сторінках. Дисертація містить 4 таблиці на 7 сторінках і 20 рисунків на 20 сторінках (з них 2 таблиці та 2 рисунки на 6 повних сторінках). У 3 додатках розміщено 3 таблиці. Загальний обсяг дисертації 539 сторінка, основний текст становить 430 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблематики, її зв'язок із науковими програмами, планами та темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні межі дослідження; аргументовано концепцію, методологічні засади, методи дослідження; проаналізовано теоретико-методологічну основу дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку; визначено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Науково-методологічні основи дослідження становлення та розвитку позашкільної освіти в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ століття»** – проаналізовано предметний простір дослідження, охарактеризовано основні поняття, розкрито генезу нормативно-правового забезпечення розвитку позашкільної освіти в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Основними методологічними підходами дослідження стали системний, антропологічний, хронологічний, культурологічний, аксіологічний. Спираючись на зазначені підходи, *позашкільну освіту розглядаємо як самостійну ланку в системі виховання дітей та підлітків, систему різного роду заходів для організації змістовного дозвілля, задоволення запитів і потреб дітей з боку державних і громадських установ, організацій та як складову системи безперервної освіти й підсистему галузі.*

У розділі визначені й схарактеризовані етапи розвитку ПО в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): 1991 рік – 2000 рік – трансформаційний, пострадянський; 2000 рік – 2014 рік – становлення та модернізації ПО в незалежній Україні; 2014 рік до сьогодні – новітній, пов'язаний із процесами децентралізації влади регіонів.

ПО на трансформаційному пострадянському етапі розглядаємо, як початковий етап її формування в Україні, як цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку та соціалізації молодого покоління у вільний час в ПНЗ та інших соціальних інституціях, спрямований на розвиток обдарувань та здібностей вихованців, задоволення їхніх духовних запитів і потреб, інтересів у професійному визначенні.

Етап становлення та модернізації ПО в незалежній Україні пов'язуємо з прийняттям Закону України «Про позашкільну освіту» (2000 рік). У цей час на державному рівні приймаються ряд важливих нормативних документів для ефективного функціонування ПО. Велика увага приділяється роботі з обдарованою молоддю та дітям з ООП.

Новітній етап у житті незалежної України пов'язаний з процесами децентралізації, розглядаємо як час, для якого характерний цілеспрямований розвиток системи ПО з домінуючим управлінським впливом на нього органів місцевого самоврядування територіальних громад та обласних і районних рад, що представляють їхні спільні інтереси. Категоріальний апарат дослідження, спирається на ґрунтовний аналіз джерел, присвячених сучасному позашкільно, і характеризується тенденцією до стабілізації, усуненню суперечностей, яких у трактуванні основних понять, що окреслюють сутність і функціонування ПО, досить небагато. Його складають такі дефініції, як «позашкільна освіта», «заклади позашкільної освіти», «педагогіка позашкільної освіти».

Нормативно-правова база позашкільної освіти в Україні є гарантом функціонування та діяльності закладів позашкільної освіти. Загалом в Україні розроблено і затверджено понад 70 нормативно-правових актів з питань позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти. Проведений аналіз науково-методичної літератури, нормативно-правового забезпечення ПО кінця ХХ – початку ХХІ ст. дає змогу зробити такі висновки:

- перший етап: 1991 – 2000 рр. – трансформаційний, пострадянський став перехідним етапом в системі позашкільля, де відбувалася боротьба за виживання та існування позашкільної освітньої мережі, відхід від ідеологічно застандартизованого радянського до нового українського позашкільного закладу, мета та завдання якого співпадали з ідеями розбудови нової української державності, на цьому етапі відбулося формування нормативно-правової бази для подальшого розвитку ПО;

- другий етап: 2000 – 2014 рр. – становлення та модернізація позашкільної освіти в незалежній Україні, на цьому етапі відбулися важливі зміни нормативно-правового забезпечення ПО (Закон України «Про позашкільну освіту», який на законодавчому рівні закріпив місце ПО у системі освіти української держави, визначив мету та завдання ПО, зміст її діяльності) та розпочинається процес формування законодавчої бази щодо дітей з особливими освітніми потребами;

- третій етап: 2014 рік – до сьогодні – новітній, пов'язаний із процесами децентралізації влади в регіонах, на цьому етапі зміцнюється нормативно-

правова база, яка забезпечує вільний доступ до ПО дітей всіх категорій, а втілення в освітній процес засад НУШ гарантує докорінні реформи в ПО.

Вважаємо, що сьогодні головною проблемою для ЗПО залишається виконання чинного освітянського законодавства в сфері ПО.

У другому розділі – **«Організаційно-методичні засади розвитку позашкільної освіти на прикладі Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей (кінець ХХ - початок ХХІ століття)»** – виокремлено особливості розвитку та функціонування позашкільної освіти Полтавської, Сумської та Кіровоградської областей (кінець ХХ початок ХХІ ст.). У розділі проведено аналіз розвитку позашкільної освіти з кінця ХХ – початку ХХІ ст.

З 1991 р. по 2000 р. (трансформаційний, пострадянський етап) освітня система більшою мірою зберігала традиції радянського минулого, поступово змінюючись у міру розвитку нових суспільних відносин у країні.

З 2000 року по 2014 рік (етап становлення та модернізації ПО в незалежній Україні) зміст ПО чітко структурувався, відбулося розширення мережі закладів, розгорнули свою діяльність нові напрями, відбулася модернізація освітнього процесу, а вдосконалення колективних, групових, індивідуальних форм роботи дало можливість забезпечити цілісний підхід до навчання й виховання особистості в ЗПО у межах сучасних європейських традицій, що отримали можливості міжнародного співробітництва.

З 2014 року до сьогодні, на етапі, який виділяємо як новітній та пов'язуємо його з децентралізацією влади в регіонах. ПО, відповідно до потреб та запитів громадян, осучаснила напрями, зміст, мету, завдання, форми та методи діяльності. Її осучаснення пов'язуємо з диджиталізацією освітнього процесу (дистанційне проведення гурткової роботи, конкурсів та інших масових заходів), технологізацією навчально-виховної діяльності, розвитком партнерства, впровадженням нових форм роботи, педагогічних інновацій. Якісне надання освітніх послуг позашкільля в зазначений період залежить від співпраці ЗПО з органами місцевого самоврядування та виконавчої влади.

З 1991 року по 2000 рік державні ЗПО ґрунтовно сформували систему навчальної та виховної роботи, що дало можливість розвивати здібності та інтереси вихованців за різними напрямками діяльності (спорт, мистецтво, туризм, технічна творчість, еколого-натуралістична та науково-дослідницька діяльність). На цьому етапі визначилися типи ЗПО – спеціалізовані та комплексні, або багатoproфільні.

З 2000 по 2014 рр. державними ЗПО велася активна робота з пошуку нових підходів щодо розвитку напрямів діяльності, вдосконалюється їх зміст та форми. Державні ЗПО стають методико-координаційними центрами регіональних позашкільних установ, розробляють методичні рекомендації, готують положення конкурсів, організують та проводять всеукраїнські масові заходи за напрямками діяльності, актуалізується робота з НПВ.

З 2014 р. до сьогодні державні ЗПО в національній освітній системі країни ствердилися, як провідні установи, що здійснюють координацію навчально-виховної, інформаційно-методичної й організаційно-масової

діяльності. Державні ЗПО проводять активну роботу з пошуку, підтримки та розвитку обдарованих учнів, організують сучасні різнопланові всеукраїнські масові заходи. Ретроспективний аналіз діяльності та функціонування державних ЗПО від пострадянської доби до сьогодення (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.) дозволяє прослідкувати розвиток теоретичних, методичних, практичних засад, на яких ґрунтується сучасна освітня система ПО України.

Вивчення особливостей ПО Полтавщини аналізованого періоду показало, що в області діє 5 профільних ЗПО, які підпорядковуються Департаменту освіти і науки Полтавської військової адміністрації, засновником яких є Полтавська обласна рада. На першому етапі становлення позашкілля на Полтавщині в 90-х роках ХХ століття відбулася реорганізація обласних станцій (юних техніків, юних натуралістів, юних туристів) в обласні центри ПО.

З 2000 року по 2014 рік ЗПО Полтавщини активно впроваджують в свою діяльність нові форми та методи роботи: відкриваються сучасні гуртки; розпочинає роботу обласна очно-заочна біологічна школа для старших учнів; працюють оздоровчі дитячі табори; створюються колективи екологічної просвіти, екологічні агітбригади, театри, стежки; засновуються учнівські наукові товариства. Центри ПО переформатовують роботу, створивши в закладах відділи відповідно до напрямів діяльності, що дало можливість якісніше організувати та координувати освітній процес.

На сучасному етапі обласні центри позашкілля виконують методичну та координаційну роботу освітньої діяльності, що сприяє ефективності проведення гурткової та секційної роботи у закладах ТГ. Для посилення ефективності функціонування ЗПО було б доречним увести до Бюджетного кодексу зобов'язальну норму про фіксовану частку місцевого бюджету на утримання закладів або оплату гурткової роботи у межах країни. У часи, коли Україна виборює незалежність та шлях до Європи, ЗПО області має посилити НПВ та військовий напрям роботи, з участю у всеукраїнських заходах. У період війни Полтавщина стала територією прихистку багатьох тисяч ВПО, у тому числі дітей різного віку, їхньої психологічної реабілітації, адаптації в нових умовах життя, збереження та примноження особистих здобутків.

Провівши аналіз функціонування ПО Сумщини кінця ХХ – поч. ХХІ ст. зазначаємо, що з 1991 р. по 2000 р. позашкільна освітня система регіону пройшла шлях змін ідеології, змісту, форм та методів (трансформаційний етап). Становлення сучасної організаційно-структурної моделі ПО Сумщини відбулося в 1997 р., коли обласні позашкільні навчальні заклади міста Суми: центр туризму і краєзнавства, станція юних натуралістів та центр науково-технічної творчості, було реорганізовано в Сумський обласний центр ПО та роботи з талановитою молоддю, що є єдиним в Україні (СОЦПО та РТМ).

З 2000 р. по 2014 р. (етап становлення та модернізації ПО в незалежній Україні) удосконалювалася структура СОЦПО та РТМ відповідно до соціальних запитів учнів та їх батьків. Роботу заклад спрямував на забезпечення раннього творчого розвитку дітей; на формування художньо-

естетичної, екскурсійно-краєзнавчої, спортивно-туристської, еколого-натуралістичної, науково-технічної, пошуково-дослідницької, оздоровчої, дозвілєвої діяльності вихованців. Важливими напрямками роботи закладу є організація діяльності територіального відділення МАН України, обласних профільних шкіл, пересувного ЗПО. Педагоги закладу в зазначений період з метою популяризації діяльності ЗПО запроваджують в області ряд соціально-освітніх проєктів, організують проведення тижнів позашкілля, активізують роботу з педагогами-позашкільниками регіону.

З 2014 року до сьогодні – новітній етап. У регіоні створюється центр НПВ та центр розвитку і професійного самовизначення дитини «Д.І.М». Організовується STEM-школа для педагогів-позашкільників, набирає популярності міжнародна діяльність. Робота виїзних лекторів направлена на методичну допомогу закладам, що утворилися в ОТГ.

Узагальнюючи досвід роботи ОЦПО та РТМ, виділяємо злагоджену роботу колективу закладу, спрямовану на високий рівень організації освітньої, методичної, виховної роботи. Важливими напрямками роботи колективу є впровадження в діяльність концептів ефективного управління процесами розвитку, сформованих на базі технологій сучасного освітнього менеджменту, ідей державного-громадського управління навчальним закладом.

Актуальним для області, як і для всієї системи ПО, є питання кадрового, навчально-методичного та науково-методичного забезпечення, соціального захисту учасників освітнього процесу.

Кіровоградщина має унікальний досвід організації ПО в регіоні. З 1991 р. по 2000 р. позашкілля області працювало не тільки над зміною назв закладів, а й над оновлення змісту, форм та методів діяльності. Ще на першому етапі розвитку у ЗПО регіону педагоги вже апробували новаторські програми, експериментували нові форми і методи роботи з вихованцями, представляли досвід своєї діяльності на всеукраїнському рівні, не дивлячись на ряд проблем, що виникли під час трансформації закладів, вони мали значні прогресивні досягнення й позитивний вплив на розвиток учнівської молоді в регіоні.

Етап становлення та модернізації ПО (2000 – 2014 рр.) в області розпочався важливою подією – КОЦДТЮ стає одним із 8 засновників громадської організації – Асоціації позашкільних закладів України. З 2000-х років педагогічні працівники ЗПО налагоджують співпрацю з освітніми закладами, науковими установами та організаціями області. На нинішньому етапі збільшується кількість і якість масових заходів для вихованців області. Керівники гуртків створюють авторські програми. ЗПО стають методичними майданчиками для проведення обласних семінарів, тренінгів, нарад, курсів.

Кіровоградщина є одним із прикладів державно-громадського управління у галузі ПО. За рівнем й результативністю позашкільної діяльності область посідає 4 місце в Україні. ЗПО Кіровоградщини є справжніми науково-дослідними центрами, які апробують нові методики навчання, педагогічні технології, інноваційні процеси, створюють умови для

гармонійного розвитку особистості. Цікавим є досвід роботи КОЦДЮТ з розробки та використання в роботі відкритої комплексної програми закладу, на основі якої розробляється річний план роботи закладу, а також діяльність Обласного дитячого парламенту. Актуальним є досвід надання освітніх послуг Центрально-українським науковим ліцей-інтернатом – закладом ЗСО, який задовольняє потреби дітей, здійснює допрофільне та профільне навчання за природничо-математичним та суспільно-гуманітарним напрямками. Це унікальне поєднання в одному освітньому комплексі, де діти можуть отримати загальну середню та позашкільну освіту. У кожному ЗПО проводиться НПВ.

У третьому розділі – **«Вплив органів державної влади та місцевого самоврядування на розвиток позашкільної освіти в Полтавській, Сумській та Кіровоградській областях»** – узагальнено досвід впливу органів влади на функціонування та діяльність позашкільля в зазначених регіонах.

Проаналізувавши інституційну основу системи ПО в Україні, виокремлено *чотири* організаційні *підходи* до формування сучасної державної політики ПО в регіонах: домінуючий вплив держави (державно-домінуючий), рівноцінний взаємодоповнюючий регіональний вплив органів державної влади та місцевого самоврядування (публічно-рівноцінний), домінування впливу ТГ (муніципально-домінуючий), домінуючий вплив колективу та адміністрації освітнього закладу (освітньо-інституційний). У зв'язку з цим у науковий обіг педагогічної науки введено 4 дефініції організаційних підходів до формування сучасної державної політики позашкільля в регіонах (державно-домінуючий, публічно-рівноцінний, муніципально-домінуючий, освітньо-інституційний).

Констатуємо, що державна політика України, яка спрямована на розвиток ПО, на даному етапі розвитку є не достатньо ефективною, потребує перегляду, адаптації до суспільних реалій і викликів часу та водночас збереження кращих здобутків минулого, перегляду стратегічних цілей і програмних дій державної і регіональної влади. На забезпечення ефективного функціонування й розвитку системи ПО впливає її недофінансування та недостатнє використання можливостей щодо розширення мережі ЗПО. Саме в регіоні необхідно створити відповідні умови для розвитку галузі, як ефективного інтелектуально-насиченого середовища в освітньому регіональному просторі. Такий результат можливий у разі поєднання зусиль органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, а також навчальних закладів, установ та організацій.

Для **Полтавщини** характерне використання програмно-проектної діяльності в управлінні освітнім процесом, що надає значущості сфері позашкільля та достатнього її фінансування. Активно впроваджені і діють галузеві програми освіти з складовою ПО, які були прийняті за сприяння депутатського корпусу обласної ради (з активним обговоренням у профільній комісії облради з урахуванням освітянської громадської думки і внутрішньо-регіональних освітніх особливостей). Усі положення освітніх програм стосуються розвитку системи позашкільля, особливо в частині підтримки обдарованих дітей та вчителів, які працюють з ними, заходів та тренінгів, що

стимулюють процес НПВ, забезпечують матеріальне заохочення педагогічних та науково-педагогічних працівників, що успішно працюють в позашкільлі. Органи місцевого самоврядування та виконавчої влади області акцентують увагу на впровадженні програм розвитку освіти в регіоні, приділяючи в них належне місце позашкільлю. Це надає змогу ЗПО області отримати додаткове фінансування на різні напрями діяльності. Як приклад, належне включення позашкільля Полтавщини в обласну Програму економічного і соціального розвитку Полтавської області.

Затверджена Обласна програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2021–2025 роки, що діє з метою формування національної свідомості, активної, всебічно розвиненої, патріотично налаштованої учнівської молоді. Аналіз державної політики за роки незалежності країни, події на сході України, російсько-українська війна дають можливість зробити висновок, що на попередніх етапах НПВ учнівської молоді приділялася неналежна увага. Тому Програма сприятиме становленню справжніх патріотів України, молоді з почуттям високого громадського та конституційного обов'язку. У програмі приділяється значна увага реалізації національно-патріотичних заходів, що їх проводять всі комунальні ЗПО.

Сумська область теж має позитивний досвід програмно-проектної діяльності. Завдяки реалізації Обласної комплексної програми «Освіта Сумщини» ПО регіону отримує належну підтримку. У рамках обласних проектів проведено низку різнопланових за формою і змістом заходів: екскурсій, туристських і краєзнавчих походів рідним краєм, науково-практичних учнівських конференцій, патріотичних експедицій, святкових і пізнавальних програм, конкурсів, флеш-мобів, благодійних акцій, учасниками яких є учні та вихованців світних закладів Сумщини. Не дивлячись на належну підтримку владою позашкільної освіти в регіоні, залишається потреба у трансформації системи позашкільля, що забезпечувала б потреби та запити кожної дитини громади, створювала умови для інноваційної діяльності, впроваджувала в освітній процес сучасні технології та засоби навчання, застосовувала принципи соціально-педагогічного партнерства.

Позашкільля Сумщини базується на унікальних психолого-педагогічних і соціально-педагогічних засадах, створених надбанням освітян-позашкільників, де використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні та інтерактивні навчально-виховні технології, кожна з яких спрямована на розвиток творчих здібностей дитини. В основі освітніх програм – інноваційний розвиток системи освіти регіону в умовах децентралізації та реформування освітньої галузі, що включає забезпечення якісного надання освітніх послуг, виховання та всебічний розвиток конкурентоспроможної особистості з активною життєвою й громадянською позицією. У регіоні прослідковується тісна співпраця органів місцевого самоврядування з СОЦПО та РТМ, як організатором та координатором позашкільля області.

Для **Кіровоградщини** є знаковим досвід освітніх програм, які створюють сприятливе інституційне середовище для формування освітньої

політики держави на рівні області з урахуванням регіональних особливостей галузі. Але ПО у них приділено мало уваги. У час трансформації ціннісних орієнтацій потребує поліпшення виховна робота з учнівською та студентською молоддю на ґрунті формування національно-патріотичної свідомості, готовності її до виконання громадянських і конституційних обов'язків. Варто зазначити, що місцева влада області приділяє значну увагу створенню закладів позашкільної освіти в ТГ регіону. Завдяки прийняттю обласною радою освітніх програм, створено умови щодо забезпечення освітніх потреб усіх категорій населення. Основні напрямки програми стимулюють розвиток в області системи позашкілля – галузі освіти регіону, яка проводить роботу з обдарованими дітьми, додатково вивчає окремі напрямки освітньої діяльності, сприяє ранній соціалізації та освітній спеціалізації дітей та молоді. Важливо, що обласна освітня програма Кіровоградщини не лише сприяє збереженню освітніх надбань регіону, а й дає позитивній поштовх динаміці розвитку позашкілля, у т. ч. збільшенню кількості ЗПО, гуртків при навчальних освітніх закладах, кількості філій цих закладів при опорних школах регіону.

Загалом спільними суперечностями для цих областей є потреба заміни стандартних виховних заходів для дітей та молоді на цілеспрямоване і професійне управління виховним процесом, посилення НПВ на засадах креативності. Потребують координації діяльність центрів НПВ, дитячо-юнацьких клубів моряків, десантників, авіаторів та системне проведення масових заходів з військово-патріотичного напрямку. Часто виникають труднощі, пов'язані з недостатнім рівнем економічної та правової підготовки адміністрації у керівництві ЗПО. Є потреба у збільшенні кількості ЗПО, гуртків при ЗЗСО, кількості філій ЗПО при опорних школах ТГ. Як позитивну спільну рису, вказуємо на тісний зв'язок освітніх програм областей з основними напрямками реалізації НУШ.

У четвертому розділі – **«Основні напрями модернізації освітньої політики держави щодо позашкілля в процесі становлення національної освітньої системи»** – висвітлено напрями модернізації освітньої політики та напрями імплементації зарубіжного досвіду в сучасних умовах; розкрито сучасні тенденції НПВ у ЗПО за доби державної незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

На основі аналізу діяльності ЗПО щодо організації та використання в роботі засад соціально-педагогічного партнерства розроблена кластерна модель модернізації системи позашкілля відповідно до сучасних вимог системи організаційної діяльності закладів позашкільної освіти в умовах розвитку ТГ (Рис. 4.1.). Ця модель підкреслює важливість інтеграції ПО в інші суб'єкти діяльності. Ядром кластерної моделі є ЗПО разом з усіма учасниками освітнього процесу, а її основу складають добровільно об'єднані географічно близькі соціальні інституції, громадські організації та установи, які за певних умов можуть позитивно впливати на розвиток ПО в регіоні.

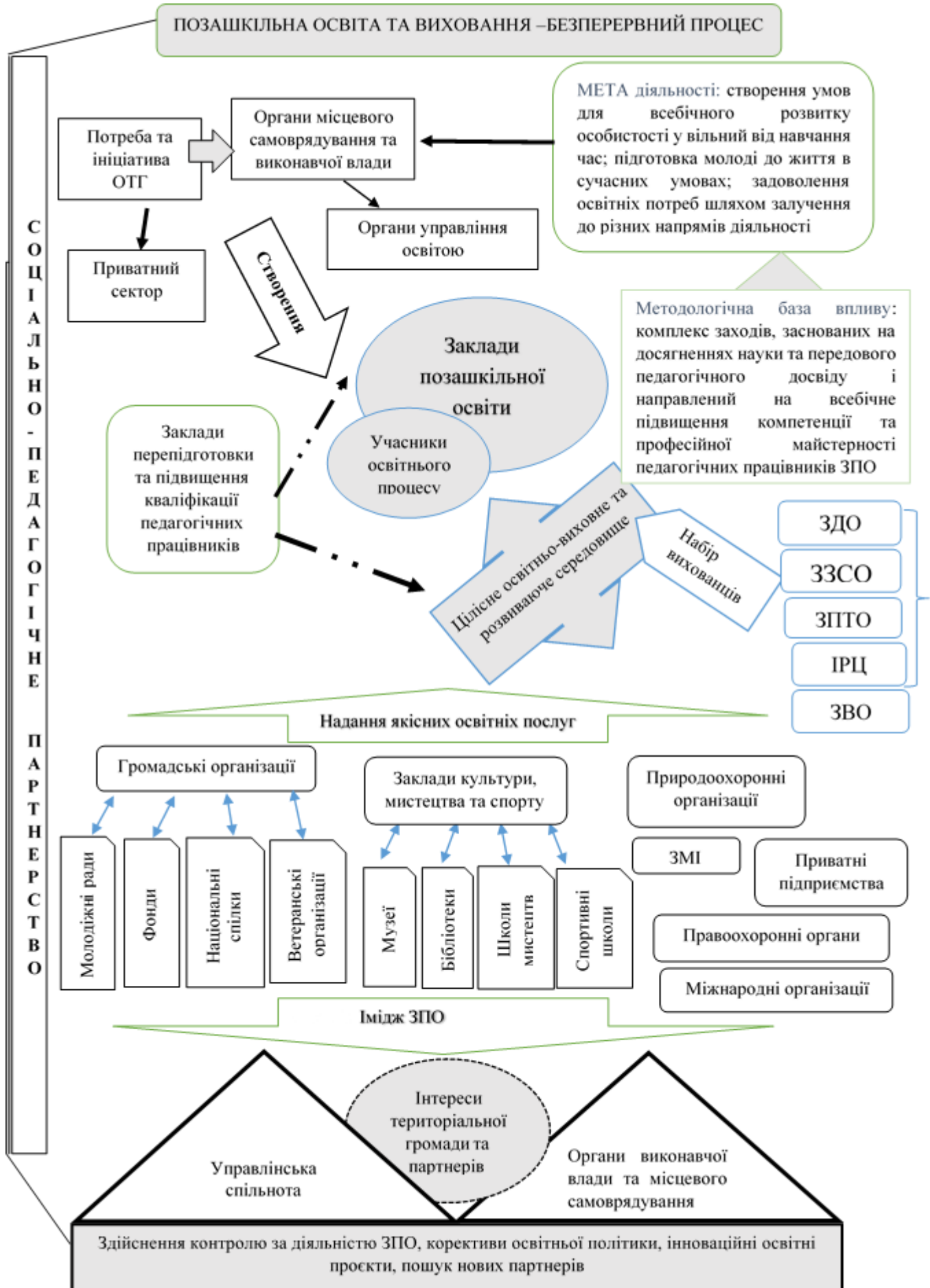

Рис. 4.1. Кластерна модель модернізації системи ПО

Саме на регіональному рівні мають створювати умови для впровадження та реалізації інноваційних нововведень у практику освітнього процесу ЗПО, здійснюється пошук механізмів управління такою діяльністю.

Запропонована модель забезпечує доступність навчання в ЗПО для всіх дітей громади, дає можливість розширити аудиторію вихованців, залучає до освітнього процесу дітей з ОСП, пропонує індивідуальний вектор навчання за інтересами, створює комфортні умови для всіх учасників освітнього процесу, допомагає в соціалізації та розвиває особистісно-комунікативні особливості, формує якісний кадровий склад через інноваційні форми організації післядипломної педагогічної освіти.

Організуючи діяльність ПЗО відповідно до представленої кластерної моделі, ми пропонуємо ефективну освітню мережу, яка буде гарантувати уникнення ситуативних контактів між соціальними інституціями та ГО, забезпечуватиме стійку систему партнерських відносин, що ефективно впливатиме на отримання вихованцями якісної освіти, розвиватиме їх здібності та обдарування, інформуватиме батьків про освітні послуги, стимулюватиме професійне зростання та майстерність педагогічних працівників, вирішуватиме актуальні проблеми функціонування освітньої системи в ТГ. Результатом упровадження кластерної моделі розвитку ПО в ОТГ (ТГ) мають стати: збереження, модернізація та розвиток ЗПО громади; реалізація принципу безперервного навчання; запровадження інноваційних форм організації освітнього процесу ПО; формування якісного кадрового потенціалу; акумуляція та ефективне використання наявних ресурсів ТГ для розвитку ПО; раціональне поєднання всіх рівнів фінансування ПО; розширення функцій ЗПО як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності в громаді з урахуванням навчання впродовж життя; удосконалення діяльності щодо питань формування та зміцнення НПВ; прогнозування розвитку освітньої галузі в ТГ. Запропонована модель дасть можливість реалізувати один з принципів навчання – безперервне навчання, що дає можливість охопити позашкільною освітою максимум дітей різних вікових категорій і соціального статусу, розвивати їхні індивідуальні здібності, що своєю чергою сприяє професійному визначенню. Модель, створена на загальноосвітніх принципах навчання та виховання, є відкритою, доступною та може змінюватися в залежності від реалій. Важливим складником успішного функціонування кластерної моделі є її інноваційна спрямованість. Серед переваг освітнього кластеру виділимо можливість учасників кластеру взаємодіяти між собою та швидко реагувати на зміни своєчасним поширенням інформації.

Головним завданням діяльності ЗПО є створення освітнього середовища для формування національно-патріотичних почуттів та виховання учнівської молоді. У них є вагомим напрацювання методів і форм навчально-виховної, організаційно-масової роботи для формування національно-патріотичної свідомості вихованців, їхнього ставлення до держави, мови, культури, національних українських традицій. Формування громадянина-патріота

України, підготовленого до повноцінного життя, з високою національною свідомістю, здатного брати активну участь в розбудові суспільства на засадах демократизму, толерантності та поваги до прав людини, набуває сьогодні особливого значення. Патріотизм у сучасному розумінні – це відчуття причетності до позитивних суспільних змін на рівні гуртка, класу, школи, селища, міста, країни. В умовах повномасштабного вторгнення ерефії в Україну, НПВ учнівської молоді має бути одним із найважливіших завдань національної освітньої системи на державному рівні.

Запропоновано шляхи активізації НПВ учнівської молоді в ЗПО. Ними мають бути: модернізація та осучаснення нормативно-правової бази НПВ учнівської молоді в ЗПО, у т. ч. розроблення нормативно-правових документів з питань НПВ, внесення відповідних змін до діючих Законів України; розроблення порядку державного фінансування заходів, спрямованих на формування НПВ; підготовка проєкту комплексної програми військово-патріотичного виховання та нормативно-методичного забезпечення для її реалізації в усіх регіонах країни; напрацювання науково-теоретичних і методичних засад патріотичного виховання молоді; вивчення потреб молоді, зокрема шляхом проведення соціологічних досліджень; забезпечення активної участі сім'ї та родини в розвитку фізичного і морального здоров'я патріотично налаштованої молоді та інше. Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері НПВ має включати:

- проведення заходів, спрямованих на реалізацію патріотичного виховання в закладах системи освіти, культури та спорту;
- підтримка та сприяння волонтерських проєктів, іншої громадської діяльності та самоорганізації українських громадян, спрямованої на заохочення молоді до благодійних соціальних, інтелектуальних та творчих ініціатив і проєктів на благо України;
- створення умов для популяризації кращих здобутків національної культурної і духовної спадщини, героїчного минулого і сучасного українського народу, підтримки професійної й самодіяльної творчості;
- активне залучення до НПВ дітей та молоді учасників бойових дій на Сході України, членів сімей Героїв Небесної Сотні, бійців АТО та їхніх сімей, а віднині – й героїв війни, а також діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, які виявляють активну громадянську позицію;
- залучення молоді до участі у збереженні та підтримці єдності українського суспільства, у громадському русі задля громадянського миру і злагоди;
- сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя молодих громадян з урахуванням принципів НПВ;
- налагодження співпраці з військовими формуваннями України як мотивація готовності до вибору військових професій;

- сприяння роботі клубів за місцем проживання, центрів НПВ та інших громадських організацій, які здійснюють патріотичне виховання молоді;

- активізація виховної роботи з дітьми та молоддю засобами всеукраїнської дитячої військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»);

- удосконалення підготовки та перепідготовки кадрів, які займаються питаннями НПВ дітей та молоді в системі освіти, культури, спорту.

Окремо акцентовано увагу на важливості співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з громадянським суспільством у напрямках:

- активне залучення до НПВ дітей та молоді дитячих і молодіжних громадських організацій, використання їхнього досвіду, потенціалу, методів роботи у вихованні патріотів України;

- організаційна та фінансова підтримка на конкурсній основі програм, проєктів громадських організацій, спрямованих на НПВ дітей та молоді;

- долучення батьківської громадськості до популяризації кращого досвіду НПВ виховання;

- посилення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади стосовно НПВ молоді.

Особливу увагу рекомендовано приділяти інформаційному забезпеченню НПВ дітей та молоді у т. ч. в організації теле-, радіопрограм, формуванні Інтернет-ресурсів та в друкованій пресі, створенні постійно діючих рубрик, що популяризують історію боротьби українського народу за незалежність, мову, культуру; поширенню досвіду роботи з НПВ різних соціальних інституцій; підтримці україномовних молодіжних ЗМІ; запобігання пропаганді в них культури насильства, жорстокості і бездуховності, поширення матеріалів, що суперечать загальнолюдським та національно-духовним цінностям, заперечують суверенність української держави та інше.

Потрібно застосовувати зарубіжний досвід НПВ: пільгове відвідування учнями історичних музеїв (Китай); програма «Патріотизм завтрашнього дня» (Польща); «field practice» (польові практики, США); «День призову» (Франція), пластунських організацій української діаспори. Процес НПВ учнівської молоді повинен мати випереджувальний характер, відповідати віковим особливостям і сенситивним періодам розвитку дитини та носити особистісний характер. Важливо зазначити, що ЗПО здійснюють вагомий соціально-педагогічний вплив та супровід належного розвитку й формування особистості. Сьогодні до ЗПО приходять на навчання діти різних соціальних категорій, які мають можливість отримати психологічну та педагогічну підтримку, можливість для саморозвитку та самореалізації. Загалом система ПО України розвивається в контексті загальних тенденцій розвитку неформальної освіти європейських країн, водночас зберігаючи національну специфіку. Міжнародній співпраці установ ПО сприяє реалізація спільних проєктів, програм, заходів тощо, до аналізу яких ми звертаємося в роботі.

Український досвід державного регулювання розвитку ПО зберіг свою унікальність у світовій практиці. Проте в умовах змін і реформ державна політика національної освітньої системи повинна використовувати кращий досвід зарубіжних країн, бо значення ПО в освітній системі країни очевидне.

Розглянувши організаційні засади діяльності та функціонування ЗПО зарубіжних країн, можна виокремити спільні з українським позашкільним напрямом роботи: розвиток партнерства та співпраця між державою, громадськими організаціями, приватними компаніями, педагогами та батьками; посилення державної підтримки позашкільця; розширення мережі ЗПО. Багато ідей можна перейняти для покращення роботи в ЗПО України. Перспективою використання досвіду зарубіжних країн для розвитку національної системи ПО можуть стати: впровадження комплементарного підходу; забезпечення доступності та підвищення якості ПО; швидке реагування закладу на потреби вихованців; розвиток громадянського виховання, як важливого напрямку позашкільця.

ВИСНОВКИ

У дисертації цілісно та всебічно досліджено теоретико-методологічні засади, особливості науково-методичного забезпечення діяльності закладів позашкільця Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей в період кінця ХХ – початку ХХІ ст. та встановлено можливості використання прогресивних ідей вітчизняного та зарубіжного досвіду в сучасних умовах функціонування ПО всіх регіонів України, основні напрями модернізації освітньої політики держави щодо позашкільця в процесі становлення національної освітньої системи. Результати проведеного дослідження, реалізовані мета і завдання надали підстави сформулювати висновки, що мають теоретичне і практичне значення.

1. Ретроспективний аналіз історико-педагогічних джерел та фактів розвитку позашкільної освіти в Україні у досліджуваному періоді в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. дав можливість визначити такі етапи:

- 1991 – 2000 рр. – трансформаційний, пострадянський;
- 2000 – 2014 рр. – становлення та модернізація позашкільної освіти в незалежній Україні;
- 2014 р. до сьогодні – новітній, пов'язаний із процесами децентралізації влади в регіонах.

Позашкільну освіту трансформаційного пострадянського періоду країни розглядаємо як початковий етап становлення ПО, як цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку та соціалізації молодого покоління у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях, спрямований на розвиток обдарувань та здібностей вихованців, задоволення їх духовних запитів і потреб, інтересів у професійному визначенні. Цей етап є перехідним в системі позашкільця, де відбувалася боротьба за виживання та існування позашкільної освітньої мережі, відхід від ідеологічно зашореного радянського до нового українського

закладу позашкілля, мета та завдання якого співпадали з ідеями розбудови нової української державності.

Етап становлення та модернізації ПО в незалежній Україні пов'язаний з прийняттям Закону України «Про позашкільну освіту». Визначилися мета та завдання ПО, зміст її діяльності, розпочався процес формування законодавчої бази позашкілля. На законодавчому рівні ПО зайняла гідне місце у національній освітній системі України. Акцентується увага на роботі з обдарованою молоддю та дітьми з ООП, збільшується охоплення дітей шкільного віку ПО. Важливим критерієм модернізації ПО є інноваційна діяльність закладів позашкілля, направлена на пошук і впровадження нових та ефективних технологій навчання й виховання. Формами діяльності закладів є не лише гуртки, секції, клуби, а й профільні школи, виїзні лекторії, наукові товариства, модульне навчання, інтегровані заняття, проєктні технології тощо.

Новітній етап у житті незалежної України (2014 р. – до сьогодні) пов'язаний з процесами децентралізації влади. Розглядаємо його як час, для якого характерний цілеспрямований розвиток системи ПО з домінуючим управлінським впливом на нього органів місцевого самоврядування територіальних громад, обласних і районних рад, що представляють їхні спільні інтереси. Органи місцевого самоврядування та виконавча влада мають все необхідне для створення умов дітям та учнівській молоді для повної їх реалізації через розширення мережі закладів позашкілля, відкриття сучасних напрямів діяльності, зміцнення матеріально-технічної бази. Позашкілля – це саме та ланка національної освітньої системи, яка допомагає суспільству активізувати діяльність щодо попередження дитячої бездоглядності, правопорушень, негативних проявів у молодіжному середовищі, активно проводити національно-патріотичне виховання, що так важливо у період російсько-української війни й загалом.

Проведений аналіз предметного простору дослідження в національній освітній системі незалежної України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) свідчить, що в країні активізовано наукові розвідки з проблем ПО. Наукові дослідження використовуються в практичній діяльності закладами ПО на всіх рівнях. А витрати бюджетів усіх рівнів на ПО є довгостроковими інвестиціями в майбутній розвиток держави, кадровий потенціал інтелектуального, науково-технічного, творчого і культурного розвитку суспільства.

2. У дослідженні охарактеризовано нормативно-правові передумови функціонування ПО в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Нормативно-правова база ПО є гарантом функціонування та діяльності закладів позашкільної освіти. Мета нормативно-правового забезпечення позашкілля – це визначення та розвиток законодавчих засад діяльності системи ПО в цілому. Загалом в Україні розроблено і вже затверджено понад 70 нормативно-правових актів з питань ПО, діяльності закладів позашкілля.

Проведений аналіз науково-методичної літератури, нормативно-правового забезпечення позашкільної освіти кінця ХХ – початку ХХІ ст. дає підстави стверджувати, що: на першому етапі (1991 – 2000 роки) – відбулося становлення нормативно-правової бази для розвитку ПО; на другому етапі

(2000 – 2014 рр.) – був прийнятий Закон України, який на законодавчому рівні закріпив місце ПО в національній освітній системі країни; на третьому етапі (2014 рік до сьогодні) – нормативно-правове забезпечення гарантує вільний доступ до ПО дітей всіх соціальних категорій. Нині проблемним залишається виконання чинного освітнього законодавства в сфері ПО. Для збереження мережі навчальних закладів позашкілля, розвитку їх матеріально-технічної бази потрібні зміни чинного бюджетного законодавства, зокрема зміни до Бюджетного кодексу України щодо фінансування ПНЗ на державному рівні.

3. У роботі виявлено особливості діяльності державних закладів ПО як наукових, виховних, освітніх осередків розвитку позашкілля в Україні за добу незалежності (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Державні заклади ПО утворилися наприкінці ХХ ст. у результаті реорганізацій республіканських станцій (юних туристів, юних натуралістів, юних техніків).

З 1991 по 2000 рр. (трансформаційний, пострадянський етап) державні заклади ПО ґрунтовно сформували систему навчальної та виховної роботи, що дало можливість розвивати здібності та інтереси вихованців за різними напрямками діяльності (спорт, мистецтво, туризм, технічна творчість, еколого-натуралістична та науково-дослідницька діяльність). У цей час визначилися типи ЗПО – спеціалізовані та комплексні, або багатoproфільні. Пострадянська система ПО передала у спадок українським ЗПО принципи навчання й виховання, які стали першоосновою в діяльності державних закладів ПО.

У складні часи становлення національної освітньої системи державні ЗПО стали важливими інституціями виховання особистості в суспільстві, посилювали своє методичне значення в популяризації педагогічних знань та найбільш ефективних форм виховного впливу, проводили індивідуальну роботу з вихованцями.

З 2000 по 2014 рр. (етап становлення та модернізації) державними ЗПО ведеться активна робота з пошуку нових підходів щодо розвитку напрямів діяльності, вдосконалюється їх зміст та форми. Державні ЗПО стають методико-координаційними центрами всіх регіональних позашкільних установ, розробляють методичні рекомендації та положення конкурсів, організують та проводять всеукраїнські масові заходи за напрямками діяльності. У цей період, незалежно від напрямку діяльності, актуалізується робота з національно-патріотичного виховання. Розвивається міжнародна діяльність: участь учасників освітнього процесу в міжнародних проєктах, конкурсах, програмах, конференціях, форумах; обмін досвідом; залучення міжнародних експертів до процесу модернізації ПО. У зазначений період державні ЗПО проводили роботу із забезпечення фінансової й господарської незалежності діяльності, шляхів та засобів модернізації освітнього процесу.

З 2014 року до сьогодні (новітній етап) державні ЗПО в національній освітній системі країни ствердилися як провідні установи, що здійснюють координацію навчально-виховної, інформаційно-методичної й організаційно-масової діяльності та проводять активну роботу з пошуку, підтримки й розвитку обдарованих учнів, проводять сучасні різнопланові Всеукраїнські

масові заходи. Педагогічні працівники активно диджиталізують освітній процес (запроваджують дистанційне навчання, проведення конкурсів та заходів), розвивають соціально-педагогічне партнерство, технологізують навчально-виховну діяльність. Функціонування державних ЗПО, як невід'ємного складника національної освітньої системи наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., пов'язуємо з розвитком теорії, методики та практики позашкільця, що має загальне розвивальне спрямування.

4. У дослідженні розкрито зміст, напрями та форми функціонування закладів позашкільної освіти Полтавської, Сумської та Кіровоградської областей наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

На теренах Полтавщини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. функціонує п'ять профільних ЗПО, що підпорядковуються Департаменту освіти і науки Полтавської військової адміністрації, засновником яких є Полтавська обласна рада. На першому етапі становлення позашкільця в області у 90-х рр. ХХ ст. відбулася реорганізація обласних станцій (юних техніків, юних натуралістів, юних туристів) в обласні центри ПО. З 2000 по 2014 р.р. ЗПО регіону активно впроваджують нові форми та методи роботи – відкриваються сучасні гуртки; на базі ПОЕНЦУМ розпочинає роботу обласна очно-заочна біологічна школа; оздоровчі дитячі табори; створюються колективи екологічної просвіти, екологічні агітбригади, театри, стежки; учнівські наукові товариства. Центри позашкільця перефарматовують свою роботу, створивши в ЗПО відділи відповідно до напрямів діяльності.

Доведено, що на сучасному етапі обласні центри позашкільця виконують методичну та координаційну роботу у своєму напрямі діяльності, що сприяє ефективності цієї роботи та підвищенню рівня проведення гурткової та секційної роботи у ЗПО територіальних громад. ПО Полтавщини ефективно доповнює систему загальної освіти області і сприяє всебічному розвитку особистості, тому держава та органи місцевого самоврядування повинні приділяти належну увагу та знаходити кошти на фінансування закладів ПО.

Проаналізувавши функціонування ПО на Сумщині кінця ХХ – початок ХХІ століття зазначаємо, що на етапі, який виділений нами, як трансформаційний, пострадянський з 1991 по 2000 рр., позашкільна освітня система регіону пройшла шлях змін ідеології, змісту, форм та методів. Становлення сучасної організаційно-структурної моделі ПО Сумщини відбулося в 1997 році, тоді, коли обласні позашкільні навчальні заклади міста Суми: центр туризму і краєзнавства, станція юних натуралістів та центр науково-технічної творчості, було реорганізовано в Сумський обласний центр ПО та роботи з талановитою молоддю. ЗПО такого типу єдиний в Україні.

З 2000 по 2014 рр. (етап становлення та модернізації ПО в незалежній Україні) удосконалювалася структура СОЦПО та РТМ відповідно до соціальних запитів учнів та їх батьків. Свою роботу заклад спрямував на забезпечення раннього творчого розвитку дітей; на формування художньо-естетичної, екскурсійно-краєзнавчої, спортивно-туристської, еколого-натуралістичної, науково-технічної, пошуково-дослідницької, оздоровчої,

дозвіллевої діяльності вихованців. Важливими напрямками роботи закладу є організація діяльності територіального відділення МАН України, обласних профільних шкіл, пересувного закладу ПО. Педагоги закладу в зазначений період з метою популяризації діяльності ЗПО запроваджують в області ряд соціально-освітніх проєктів, організують проведення тижнів позашкільця, активізують роботу з педагогами-позашкільниками регіону.

З 2014 року до сьогодні, етап, який виділяємо як новітній, та пов'язуємо його з децентралізацією влади в регіонах, створюється центр НПВ та центр розвитку і професійного самовизначення дитини «Д.І.М». Організовується STEM-школа для педагогів-позашкільників, набирає популярності міжнародна діяльність. Робота виїзних лекторіїв направлена на методичну допомогу ЗПО, що утворилися в територіальних громадах. Узагальнюючи досвід роботи ОЦПО та РТМ, виділяємо злагоджену роботу колективу закладу, спрямовану на високий рівень організації освітньої, методичної, виховної роботи. Важливими напрямками роботи всього колективу є впровадження та втілення в діяльність концептів ефективного управління процесами розвитку, сформованих на основі технологій сучасного освітнього менеджменту, ідей державного-громадського управління навчальним закладом.

Кіровоградщина має унікальний досвід організації ПО в регіоні. З 1991 по 2000 рр. позашкільця Кіровоградщини працювало над оновлення змісту, форм та методів діяльності. Ще на першому етапі розвитку ПО в регіоні педагоги апробували новаторські програми, експериментували нові форми і методи роботи з молоддю, представляли досвід роботи на всеукраїнському рівні, з огляду на проблеми, що виникали під час трансформації закладів, вони мали значні досягнення й позитивний вплив на розвиток потенціалу учнівської молоді в регіоні.

З 2000-х рр. (етап становлення та модернізації) педагогічні працівники ЗПО налагоджують роботу за співпрацею з освітніми закладами, науковими установами та організаціями області. Цей етап показав активну позицію педагогів-позашкільників регіону у становленні ПО: вони стають учасниками всеукраїнських конкурсів для керівників гуртків, методистів, заступників та директорів закладів; беруть участь в обговоренні проєктів документів держави, вносять пропозиції та проводять апробації. На даному етапі збільшується кількість і якість масових заходів для вихованців та учнів області.

Сьогодні Кіровоградська область є прикладом державно-громадського управління у галузі ПО. Область та місто Кропивницький входять до п'ятірки лідерів ПО України. За рівнем та результативністю позашкільньої діяльності Кіровоградщина посідає четверте місце в Україні. Цікавим є досвід роботи КОЦДЮТ з розробки та використання в роботі відкритої комплексної програми закладу, на основі якої розробляється річний план роботи, а також діяльність Обласного дитячого парламенту. У наданні освітніх послуг Централізовано-український науковий лицей-інтернат, як заклад загальної середньої освіти, задовольняє потреби дітей у загальній середній освіті і

здійснює допрофільне та профільне навчання за природничо-математичним та суспільно-гуманітарними напрямками. Це унікальне поєднання в одному освітньому комплексі можливості дітям отримати загальну середню та позашкільну освіту. Кожний ЗПО на належному рівні проводить НПВ.

Аналіз матеріалів із теорії та практики ПО Кіровоградської, Полтавської та Сумської областей кінець ХХ-початок ХХІ ст. дає можливість зробити висновок про провідні напрями діяльності сучасних педагогічних систем позашкілля, що сформувалися і функціонують відповідно до власних соціально-освітніх концепцій, та, водночас, виокремлює виняткову роль з вирішення актуальних питань у цьому процесі органів місцевої влади.

5. Узагальнивши досвід впливу органів влади на функціонування та діяльність позашкілля, виокремлено чотири організаційні підходи до формування сучасної державної політики ПО в регіонах України: домінуючий вплив держави в регіоні (державно-домінуючий); рівноцінний взаємодоповнюючий регіональний вплив держави та органів місцевого самоврядування (публічно-рівноцінний); домінування впливу в регіоні ТГ (муніципально-домінуючий); домінуючий вплив колективу та адміністрації освітнього закладу (освітньо-інституційний).

З'ясовано, що на Полтавщині є досить характерним досвід використання в роботі програмно-проектної діяльності в управлінні освітнім процесом, що надає значущості сфері позашкілля та достатнього фінансування. Активно впроваджені і діють галузеві програми освіти зі складовою позашкілля, які були прийняті за сприяння депутатського корпусу обласної ради (з активним обговоренням у профільній комісії облради з урахуванням освітянської громадської думки і внутрішньо-регіональних освітніх особливостей). Усі положення освітніх програм стосуються розвитку системи ПО, особливо в частині підтримки обдарованих дітей та вчителів, які працюють з ними, заходів та тренінгів, що стимулюють процес НПВ, забезпечують матеріальне заохочення педагогічних та науково-педагогічних працівників, що успішно працюють в позашкільлі.

Позашкілля Сумщини базується на унікальних психолого-педагогічних та соціально-педагогічних засадах, створених надбанням позашкільників, де використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні та інтерактивні навчально-виховні технології, кожна з яких спрямована на розвиток творчих здібностей дитини (загалом це 11 основних напрямів і понад 400 профілів творчих об'єднань дітей та учнівської молоді). В основі освітніх програм – інноваційний розвиток системи освіти регіону в умовах децентралізації та реформування освітньої галузі, що включає забезпечення якісного надання освітніх послуг, виховання та всебічний розвиток конкурентоспроможної особистості з активною життєвою та громадянською позицією. Тут створені оптимальні умови для розвитку особистості дитини. Позитивним напрацюванням позашкілля Сумщини є проектна діяльність.

Для Кіровоградщини є знаковим досвід освітніх програм, які формують сприятливе інституційне середовище для формування освітньої політики

держави на рівні області з урахуванням регіональних особливостей галузі. Але ПО у них уваги приділено мало. І в час трансформації ціннісних орієнтацій потребує поліпшення виховна робота з учнівською та студентською молоддю на ґрунті формування національно-патріотичної свідомості, готовності її до виконання громадянських і конституційних обов'язків.

6. У дослідженні розроблена кластерна модель модернізації системи позашкілля відповідно до сучасних вимог системи організаційної діяльності закладів позашкільної освіти в умовах розвитку ТГ. Організація діяльності ПО за цією моделлю передбачає належне та відповідальне функціонування всіх інституцій та приведе до позитивних змін в освітній системі, що сприятимуть масовому залученню дітей до відвідування ЗПО у вільний від навчання час, а це в свою чергу напрям успішної імплементації реформ освітянської галузі. Для розвитку українського позашкілля необхідно об'єднати зусилля держави, батьків, громадськості, спроможності й ресурс територіальних громад. Можливість вибору улюблених занять у ЗПО позитивно впливає на формування особистості та сприяє набуттю певного життєвого досвіду. Здійснювана трансформація ПО в подальшому створюватиме можливість переходу до нових її моделей на принципах гнучкості, динамічності, відкритості та максимальної доступності. Очікуваним результатом модернізації має стати ефективна та якісна система ПО, що базуватиметься на трьох ключових компонентах: вмотивований педагог, який допомагає кожній дитині повірити в свої здібності та розкрити власний потенціал; зміст освіти, що поєднує знання та практичні навички, необхідні для успішної самореалізації в житті; орієнтація на учня з урахуванням його потреб та інтересів для поліпшення результатів навчання.

Доведено, що ПО може повною мірою реалізовувати одне з головних положень НУШ – співпраця педагогів, дітей, їх батьків на взаємодовірі. Саме в позашкіллі на належному рівні враховуються принципи демократичного й доброзичливого ставлення до особистості кожного вихованця, саме позашкілля є гнучкою й мобільною освітньою системою, яка здатна швидко реагувати на «виклики часу» й діяти в інтересах розвитку вихованців, сім'ї та громади. В умовах відродження національної освітньої системи та культури й ментальності українського народу заклади ПО стають невід'ємним компонентом освітньо-виховної структури. Вони доповнюють шкільну освіту та створюють позитивне національно зорієнтоване виховне середовище. Унікальну систему ПО необхідно модернізувати, удосконалювати, трансформувати за умов реформування національної освітньої системи. Модернізація системи позашкілля є важливим завданням для інституцій, що формують державну політику ПО і має активізувати всі можливості для оновлення галузі, запровадження нових, форм та методів роботи, оновлення змісту діяльності, створення комфортних умов для всебічного й гармонійного розвитку особистості вихованців.

7. У дослідженні обґрунтовано сучасні тенденції формування НПВ в ЗПО за доби державної незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.), особливо у період російсько-української війни. Пріоритетними напрямками в

роботі ЗПО з НПВ мають бути: включення різнобічних спектрів проблематики НПВ до навчальних програм, планів роботи закладів; покращення навчально-методичного забезпечення та матеріальної бази закладу, забезпечення керівників гуртків методичною літературою з НПВ; залучення родин вихованців до участі у виховній роботі закладу; узагальнення і поширення педагогічного досвіду щодо НПВ педагогів; створення музеїв, патріотичних куточків; систематичне використання елементів народної педагогіки, традицій національного виховання; організація постійно-діючих виставок дитячих робіт; налагодження конструктивної взаємодії закладів з громадськими організаціями УБД, волонтерськими організаціями; взаємодія закладу та засобів масової інформації для широкого висвітлення кращого досвіду НПВ; залучення до гурткової роботи ветеранів російсько-української війни, використання зарубіжного досвіду щодо формування НПВ.

8. У роботі актуалізовано перспективні напрями імплементації зарубіжного досвіду в практику роботи вітчизняних закладів позашкільної системи національної освіти України з метою модернізації освітньої політики держави. Український досвід державного регулювання розвитку ПО зберіг свою унікальність у світовій практиці. В умовах змін і реформ державна політика національної освітньої системи повинна використовувати кращий досвід зарубіжних країн, бо значення ПО в освітній системі країни очевидне.

У західноєвропейських країнах неформальна освіта приватна. Освітні послуги надаються за кошти батьків, приватних фірм, громадських організацій, різних компаній. У східноєвропейських країнах переважає концепція розвитку, відповідальність за організацію і функціонування системи неформальної освіти бере на себе уряд країни, цим самим надаючи приватним закладам статус державної установи. Цікавий досвід функціонування позашкільної в Польщі – саме тут неформальна освіта найбільш схожа за своїми напрямами, змістом, методами, принципами до системи ПО України.

Розглянувши організаційні засади діяльності та функціонування ЗПО зарубіжних країн, можна виокремити спільні з українським позашкільним напрямом роботи: розвиток партнерства та співпраці між державою, громадськими організаціями, приватними компаніями, педагогами та батьками; посилення державної підтримки позашкільної освіти; розширення мережі навчальних ЗПО. Багато ідей можна перейняти для покращення роботи в ЗПО країни. А перспективою використання досвіду зарубіжних країн для розвитку системи ПО є: впровадження комплементарного підходу; забезпечення доступності й підвищення якості ПО; швидке реагування закладу на потреби вихованців; розвиток громадянського виховання, як важливого напрямку позашкільної освіти. Водночас зазначимо, що відмінність концепцій і соціально-економічних умов розвитку систем неформальної освіти в країнах Європи, зумовлюючи розбіжності в змісті, формах і технологіях освіти; не заперечує подібності цілей установ неформальної європейської освіти, у яких помітним є акцент на створенні умов для освіти, виховання, соціального становлення особистості, здатної до самореалізації та міжкультурної взаємодії.

Отже, вирішення поставлених завдань дало змогу досягти мети дослідження, хоча всі напрями окресленої проблематики не вичерпані і залишають значний простір для подальшого наукового пошуку. На нашу думку, перспективними для дослідження є питання організації сучасного освітнього процесу позашкільля в контексті реформування національної освітньої системи. Вивчення цих проблем може стати предметом окремих історико-педагогічних праць.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, навчально-методичні посібники:

1. Ворона Л. І. Особливості діяльності обласних закладів позашкільньої освіти України (Полтавська, Кіровоградська, Сумська області) : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк»», 2022. 335 с.
2. Ворона Л. Програмно-проектне стимулювання розвитку позашкільньої освіти в регіоні (на прикладі Кіровоградської та Сумської областей). Сталій розвиток територій: виклики та можливості : монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, Л. Л. Прокопенко; міжнародний центр досліджень, освіти та навчання. Талін, Естонія, 2021. 234 с. С. 139-149.
3. Ворона П. В., Ворона Л. І. Досвід застосування проектно-програмного підходу до формування регіональної освітньої політики областей. Трансформація трудових відносин та профспілкового руху у посткомуністичних країнах : монографія / М. І. Лахижа, Я. В. Качан, В. Б. Сухомлин; академія праці, соціальних відносин і туризму. Київ, 2023, 310 с., С. 198-265.
4. Ворона Л. І. Методичні рекомендації до написання науково-дослідницьких робіт фізико-математичного спрямування. Навчально-методичний посібник Київ : Видавничий дім АртЕК, 2018. 90 с.
5. Ворона Л. І. Основи педагогічної майстерності. Навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім АртЕК, 2021. 151 с.

Статті в наукових фахових виданнях:

6. Ворона Л. І. Моніторинг якості позашкільньої освіти – спосіб удосконалення освітнього процесу закладу. *Інноваційна педагогіка*. Збірник наукових праць Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. 2020. №24. С. 25–30. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/24-1.4> (http://innovpedagogy.od.ua/archives/2020/24/part_1/6.pdf).
7. Ворона Л. І. Мультидисциплінарні особливості реалізації державної політики розвитку позашкільля на регіональному рівні. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2021. № 21-22. С. 33 – 41. DOI: doi.org/10.51707/2618-0529-2021-21_22-04 (<http://surl.li/aocuma>).
8. Ворона Л. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку позашкільньої освіти в Україні. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (35). С.11–17. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-2-01> (<http://surl.li/jwyrdk>).

9. Ворона Л. І. Особливості організації освітнього процесу в закладах Малої академії наук. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Збірник наукових праць. 2020. Серія 5. С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.77.10> (<http://surl.li/iyeqxn>).

10. Ворона Л. І. Особливості періодизації розвитку позашкільля в незалежній Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023 № 58. С. 251–255. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-39> (http://www.aphn-journal.in.ua/archive/58_2022/part_1/39.pdf).

11. Ворона Л. І. Позашкільна освіта Полтавщини в системі освітнього простору регіону. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 1 (190). С. 65–70. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1\(190\)-65-69](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1(190)-65-69) (<http://surl.li/snpsgb>).

12. Ворона Л. І. Правові аспекти національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 31. С. 84 – 92. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214086> (http://www.aphn-journal.in.ua/archive/31_2020/part_3/15.pdf).

13. Ворона Л. І. Розвиток позашкільної освіти в регіоні: програмно-проектний підхід (Досвід Кіровоградської області). *Збірник наукових праць Уманського державного університету*. 2020. Вип. 2, ч. 2., С.42–49. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2020.216202> (<http://surl.li/vdhjpu>).

14. Ворона Л. І. Розвиток позашкільної освіти в Україні: огляд наукових джерел. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Збірник наукових праць Класичного приватного університету 2020. №71. С. 102–107. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-1.3> (<http://surl.li/nclkgc>).

15. Ворона Л. І. Система пошуку обдарованих дітей для Полтавського територіального відділення МАН України. *Педагогічний альманах Херсонської академії неперервної освіти*. 2017. Вип. 36. С. 24–29. (<http://surl.li/yuyymn>).

16. Ворона Л. І. Актуальні аспекти позашкільної освіти: зарубіжний досвід. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2020. № 3 (36). Ч. І. С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-3-1-02> (<http://surl.li/azemcv>).

17. Ворона Л. І. Територіальна та інституційна основа системи позашкільної освіти в Україні (загальнодержавний рівень). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021 №37. С. 226–232. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-1-35> (http://www.aphn-journal.in.ua/archive/37_2021/part_1/37.pdf).

18. Ворона Л. І. Щодо інструментів реалізація державної освітньої політики розвитку позашкілля в регіоні: програмно-проектний підхід (досвід Сумської області). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Збірник наукових праць Класичного приватного університету*. 2020. № 71. С. 102–107. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-1.17> (<http://surl.li/kvquny>).

19. Ворона П. В., Ворона Л. І. Посттравматичний синдром викликаний зоною АТО та особливості його подолання: педагогіко-психологічні аспекти. *Імідж сучасного педагога*. 2016. Випуск 9 (168). С.49– 53.

20. Ворона Л. І. Вплив органів місцевого самоврядування Полтавщини на розвиток позашкільної освіти в області: проектно-програмний підхід. *Нова педагогічна думка*. Науково-методичний журнал. 2020. № 3(103). С. 159–163. DOI: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2020-103-3-163-166> (<http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/237>).

21. Ворона Л. І. Генеза управлінського впливу на становлення позашкілля в часи незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 80–89. DOI: 10.12958/2227-2747-2022-3(181)-80-89 (<http://surl.li/aleqhz>).

22. Ворона Л. І. Гурток як основна форма організації освітнього процесу в позашкільній освіті. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2021. № 1 (37). Ч. І. С. 9-15. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2021-1-1-01> <http://surl.li/wdesuh>.

23. Ворона Л. І. Дистанційне навчання в закладах позашкільної освіти. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»* / ред. кол. М. Чепіль. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 12(44). С. 30–36. DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.12/44.4> (<http://surl.li/yykmbn>).

24. Ворона Л. І. Діяльність Кіровоградських обласних закладів позашкільної освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 3 С. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-3-123-130> (<http://surl.li/sruqdq>).

25. Ворона Л. І. Досвід використання проектно-програмного підходу в реалізації державної політики національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Полтавщина). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. №30. С. 281–289. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/30.212521> (<http://surl.li/znpfjv>).

26. Ворона Л. І. Механізми адаптивного управління методичною роботою педагогів закладів позашкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020 № 34. С. 194–199. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-29> (http://www.aphn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_2/31.pdf).

Статті в наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та Scopus

27. Svitlana O. Shara, Larisa I. Vorona, Iryna O. Kalinichenko, Lesia V. Lebedyk and Larisa M. Olifira. Students' Humanistic Position Formation in the Educational Process. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2020. Vol. 8, No. 3. Pp. 472–484. <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.03.25> (https://lib.iitta.gov.ua/724389/1/JID-DT_8%283%29_2020_472-484.pdf).

28. Valentyna Bobrytska, Hanna Krasylnykova, Nataliia Ladohubets, Larysa Vorona, Illia Lysokon. Involvement of Stakeholders in the Transformation of Educational Services in the Settings of Education Reform. *International Journal of Educational Methodology*. 2023. Vol. 9 (1) P. 107–122. <https://doi.org/10.12973/ijem.9.1.107> (<http://surl.li/mgxytk>).

29. Vorona L, Babenko I, Lebedyk L, Barbinova A, Khomenko L. Development of managerial competencies of specialists of out-of-school education institutions by means of digital technologies in the conditions of distance educational inclusive environment. *Sci Herald Uzhhorod Univ Ser Phys*. 2024; (55):1314-1323. <https://doi.org/10.54919/physics/55.2024.131st4> (<https://physics.uz.ua/en/article/4f453b19d9f81f60079372737aa7ec4f>).

Наукові статті в зарубіжних виданнях:

30. Vorona Petro, Vorona Larysa. Suggestions toward the management of the quality of internal education: a test on the correspondence of society need. *The World of Politics, Society, Geography*. 2016. P. 99–105. ISBN 978-83-944420-4-0 (<http://surl.li/dwdtwe>).

31. Vorona L. Extracurricular education institutions in the process of national patriotic education of youth experience of the Poltava region. *Scientific Jornal Virtus Issues*. 2020. № 40. P. 80–83. ISSN 2415-3133.

32. Vorona L. I. State of legislative supply of development in Ukraine: problems and improvements. *Scientific Jornal Virtus Issues*. 2020. № 43. P. 70–73. ISSN 2415-3133.

33. Vorona L. I. Distance learning in institutions outdoor education. *Scientific Jornal Virtus Issues*. 2020. № 44. P. 72–75. ISSN 2415-3133.

34. Vorona L. I. Regional features of extracurricular education of Sumy. *Scientific Jornal Virtus Issues*. 2020. № 45. P. 61 – 65. ISSN 2415-3133.

35. Vorona L., Kononets N., Zhamardiy V., Babenko I., Blahova T., Zhyrov O. The Model of Implementation of Distance Learning in Out-Of-School Education Institutions. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. 2023. Vol. 14 (1) P. 228–239. ISSN: 1989-9572, DOI: 10.47750/jett.2023.14.01.020 (<https://jett.labosfor.com/index.php/jett/article/view/1147>).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

36. Ворона Л. І. Мала академія наук – наукова школа для учнівської молоді. Наукова еліта у розвитку держави: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 жовт. 2013 р.). Вип. 2. Київ, 2013. С. 43–52.

37. Ворона Л. І. Науково-дослідна робота у відділенні комп'ютерних наук. Інформаційні технології: теорія, інновації, практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Полтава, 2015. С. 126–128.

38. Ворона Л. І. Навчання обдарованих дітей. Теорія і практика освіти обдарованих учнів у літній період : матеріали семінару-практикуму керівників та методистів Всеукраїнських літніх профільних шкіл (5-7 черв. 2012 р.). Київ : ТОВ «Праймдрук», 2012. С. 45 – 48.

39. Ворона Л. І. Робота з обдарованими дітьми у Полтавському територіальному відділенні МАН України. Молодіжна політика та молодіжна робота : матеріали II міжрегіон. наук.-практ. конф. Дніпро : ДРІДУ, 2017. С. 42–46.

40. Ворона Л. І. Участь у національно-патріотичній роботі навчальних закладів як елемент соціальної реабілітації УБД. Організаційно-управлінські та психологічні аспекти сучасного ринку праці України: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 29 жовтня 2019 р. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. С. 46-48.

41. Ворона Л. І. Заклади позашкільної освіти як осередки формування креативної особистості. Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2020. С. 5–7.

42. Ворона Л. І. Роль педагога у формуванні національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти. Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти (частина I) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Львів : Львівський науковий форум, 2020. С. 12–13.

43. Ворона Л. І. Проектно-програмний вплив органів місцевого самоврядування Полтавщини на розвиток позашкільної освіти в області. Проблематика процесу децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах: матеріали доповідей та тез круглого столу. Київ, 15 квітня 2020 р. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 49–53.

44. Ворона Л. І. Роль керівника гуртка в умовах закладу позашкільної освіти. Scientific and pedagogic internship «Organization of educational process in the field of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and fEU countries»: Internship proceedings, November 16 – December 28, 2020. Wloclawek : Izdevnieciba «Baltija Publishing». 2020. Pp. 31–34.

45. Ворона Л. І. Особливості дистанційного навчання в закладах позашкільної освіти. The X International Science Conference «Implementation of scientific foundations in practice», April 19 – 21, 2021. Turin, Italy. Pp. 81–83.

46. Kurilo Vitaliy, Vorona Larysa, Vorona Petro. Academic Team Management Based On Creative Heritage of A. Makarenko. 37th IBIMA Conference on 1-2 April 2021 Cordoba, Spain. Conference proceedings (ISBN: 978-0- 9998551-6-4, Published in the USA. Pp. 2296-2301.

47. Ворона Л. Гурток як основна форма організації освітньої діяльності в позашкільлі. The XXV International Science Conference «Implementation of modern science and practice», May 11 – 14, 2021, Varna, Bulgaria. Pp. 336–339.

48. Vorona L. I. Gamification of the educational process in out-of-school education. The III International Scientific and Practical Conference «Society and science. Problems and prospects», January 25 – 28, 2022, London, England. Pp. 309–311.

49. Ворона Л. Організація освітнього процесу в закладах позашкільної освіти в умовах військового стану. III Міжнародна науково-практична конференція “Освіта, Право та Публічне управління – новітні тенденції розвитку” (ELPA–NDT). 27-28 червня 2024 р. Україна-Ірак-Польща. С.61-63.

АНОТАЦІЇ

Ворона Л. І. Науково-методологічні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Лубни, 2024.

У роботі запропоновано нове розв’язання актуальної наукової проблеми науково-методичного забезпечення діяльності позашкільних закладів Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей в період кінця ХХ – початку ХХІ ст., їх теоретико-методологічних засад; встановлено можливості використання прогресивних ідей вітчизняного та зарубіжного досвіду в сучасних умовах функціонування позашкільної освіти у всіх регіонах України.

Виокремлено етапи інституційної еволюції системи позашкільної освіти в досліджуваному періоді (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): 1991 – 2000 рр. – трансформаційний, пострадянський; 2000 – 2014 рр. – становлення та модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні; 2014 рік до сьогодні – новітній, пов’язаний із процесами децентралізації влади в регіонах.

Виявлено особливості функціонування й діяльності закладів позашкільної освіти Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей як наукових, виховних, освітніх осередків розвитку позашкільної освіти та на їх прикладі виділено організаційні підходи до формування сучасної державної політики позашкільної освіти в регіонах України (державно-домінуючий, публічно-рівноцінний, муніципально-домінуючий, освітньо-інституційний). Розроблено кластерну модель модернізації системи позашкільної освіти у відповідності до сучасних вимог системи організаційної діяльності ЗПО в умовах розвитку територіальних громад, визначено сучасні тенденції та перспективи використання здобутків та кращого досвіду НППВ ПО України у сучасних умовах.

У роботі визначено наукові уявлення щодо сутності понять «позашкільна освіта», «заклади позашкільної освіти», «національно-патріотичне виховання»; надано визначення науково-методологічних основ функціонування закладів позашкільної освіти на прикладі ряду областей; описано наукові підходи до імплементації зарубіжного досвіду в практичну діяльність вітчизняних закладів позашкільної освіти. До наукового обігу

введено маловідомі педагогічному науковому загалу архівні статистичні дані, програмні матеріали діяльності органів місцевого самоврядування, матеріали щодо діяльності ЗПО Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей, які забезпечують усебічне дослідження теорії і практики розвитку позашкільної освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: позашкільна освіта України, позашкілля, заклади позашкільної освіти, позашкільна педагогіка, вихованці закладу позашкільної освіти, методична робота, національно-патріотичне виховання, обласні заклади позашкільної освіти.

Vorona L. I. Scientific and methodological principles of activity of regional institutions of extra-curricular education of Ukraine at the end of the XX-th - at the beginning of the XXI st century. – *Qualifying scientific work on manuscript rights.*

Dissertation for the Degree of Doctor of Pedagogical Sciences, specialty 011 – Educational, pedagogical sciences. – State institution “Luhansk National University named after Taras Shevchenko”. Lubny, 2024.

The research is based on conceptual provisions, the essence of which is the understanding that the development and direction of extracurricular education is determined by socio-economic factors, the hierarchy of value orientations of the individual, the life of society not only of the entire country, but also of each of the regions, where as a result of the decentralization reform, the influence of the authorities has increased of local self-government for the management of out-of-school institutions. At the same time, the interrelationship of the after-school system with the social environment of each region of Ukraine has an open and dynamic nature and is manifested in changes in the environment and management system in general.

The work offers a new solution to the current scientific problem of the peculiarities of scientific and methodological support for the activities of extracurricular institutions of Poltava, Sumy, and Kirovohrad regions in the period of the late 20th - early 21st centuries. their theoretical and methodological foundations; the possibilities of using progressive ideas of domestic and foreign experience in the modern conditions of functioning of extracurricular education in all regions of Ukraine have been established.

The stages of the institutional evolution of the out-of-school education system in the studied period (end of the 20th - beginning of the 21st century) are highlighted: 1991 - 2000 - transformational, post-Soviet; 2000 - 2014 - formation and modernization of extracurricular education in independent Ukraine; 2014 to the present is the most recent year, connected with the processes of decentralization of power in the regions.

The peculiarities of the functioning and activity of after-school institutions of Poltava, Sumy, and Kirovohrad regions as scientific, educational, and educational centers of after-school development are revealed, and organizational approaches to the formation of modern state after-school policy in the regions of Ukraine are highlighted on their example (state-dominant, public-equal, municipal-dominant ,

educational and institutional). A cluster model of modernization of the out-of-school system was developed in accordance with the modern requirements of the system of organizational activity of out-of-school education institutions in the conditions of development of territorial communities, modern trends and prospects of using the achievements and best experience of national-patriotic education of out-of-school education of Ukraine in modern conditions were determined.

Scientific ideas about the essence of the concepts "out-of-school education", "out-of-school education institutions", "national-patriotic education"; determination of the scientific and methodological foundations of the functioning of out-of-school education institutions on the example of a number of regions; scientific approaches to the implementation of foreign experience in the practical activities of domestic institutions of extracurricular education have gained further development. Archival statistical data, program materials of the activities of local self-government bodies, materials on the activities of after-school education institutions of the Poltava, Sumy, and Kirovohrad regions, which provide a comprehensive study of the theory and practice of the development of out-of-school education in Ukraine in the second half of the 20th and the beginning of the 21st centuries, have been introduced into the scientific circulation.

The study states that the modernization of the after-school system is an important task for institutions that shape the state policy of out-of-school education and should include all opportunities for updating the field, introducing new groups, forms and methods of work, updating the content of activities, creating comfortable conditions for comprehensive and harmonious development personalities of pupils.

Analysis of materials from the theory and practice of extracurricular education in the Kirovohrad, Poltava, and Sumy regions at the end of the 20th-beginning of the 21st century. makes it possible to draw a conclusion about the leading directions of activity of modern out-of-school pedagogical systems, formed and functioning in accordance with their own socio-educational concepts, and, at the same time, singles out the exceptional role of local authorities in solving topical issues in this process.

In the organizational principles of activity and functioning of extracurricular education institutions of foreign countries, common areas of work with Ukrainian extracurriculars are singled out: development of partnership and cooperation between the state, public organizations, private companies, teachers and parents; strengthening of state support for extracurricular activities; expansion of the network of educational institutions of extracurricular education. Many of these ideas can be adopted to improve work in extracurricular education in Ukraine. The perspective of using the experience of foreign countries for the development of the national system of extracurricular education should be: implementation of a complementary approach; ensuring availability and improving the quality of extracurricular activities; quick response of the institution to the needs of pupils; development of civic education as an important area of extracurricular activities. Differences in concepts and socio-economic conditions for the development of non-formal education systems in European countries, firstly, lead to differences in the

content, forms and technologies of education; secondly, it does not deny the similarity of the goals of non-formal European education institutions, in which there is a noticeable emphasis on creating conditions for education, upbringing, social formation of an individual capable of self-realization and intercultural interaction.

Key words: after-school education of Ukraine, after-school, after-school education institutions, out-of-school pedagogy, pupils of an out-of-school education institution, methodical work, national-patriotic education, regional after-school education institutio.